

CAHLE CU REPREZENTĂRI DE CAVALERI DESCOPERITE ÎN MOLDOVA. SECOLELE XV–XVI

DE

PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC

Dintre numeroasele obiecte ceramice descoperite în urma cercetărilor arheologice, cahlele se constituie într-o categorie de piese privilegiate, deoarece, prin diversitatea tipologică și varietatea motivelor ornamentale, și-au depășit condiția de „banale” produse artizanale de uz curent, devenind, prin măiestria celor ce le-au creat, în cea mai mare parte a cazurilor, adevărate opere de artă, care satisfăceau nevoia cotidiană de frumos a înaintașilor noștri.

Repertoriul decorativ întâlnit pe cahle este deosebit de variat și complex, toate marile teme ornamentale fiind subsumate simbolismului și mentalității medievale: motive geometrice, vegetale, heraldice, zoomorfe, fa-bule și povestiri moralizatoare, istoria sacră, eposul cavaleresc și viața de curte.

Între subiectele decorative întâlnite pe această categorie de obiecte un loc distinct îl ocupă cele inspirate de viața de curte, cahlele cu reprezentarea unor cavaleri în turnir numărându-se printre cele mai realizate produse ale genului – dar și îndrăgite, judecând după răspândirea lor în timp și în spațiu – și ne referim în mod deosebit la piesele componente ale cunoscutei „sobe cu cavaleri” (*der Ritterofen*) de la Buda¹.

„Soba cu cavaleri” a fost construită în deceniul șase al secolului XV, în perioada anilor 1454–1457, în palatul regal de la Buda, cu ocazia lucrărilor de amenajare întreprinse în ultimii ani de domnie ai lui Ladislau V Postumul². Soba și-a căpătat numele, în literatura arheologică, de la acele cahle traforate, care compuneau registru median al camerei de încălzire, ornamentate cu reprezentarea unui cavaler călare, în armură, înarmat cu o lance cu vârful ascuțit, în cumpănire, plasat într-un cadru arhitectural gotic sugerat de o fațadă cu trei ferestre bi și trilobate terminate în ogivă, înalte, ajurate, care ocupă toată partea superioară a câmpului și un portal în arc în acoladă împodobit cu fleuroane cruciforme și terminat cu un pinacul masiv, cu aspect vegetal³. De fapt, în palatul regal de la Buda au fost construite două asemenea sobe, una în partea de est a edificiului, orientată spre Dunăre, și alta în „Palatul Nou”⁴. „Sobe cu cavaleri” au funcționat și în palatul de vânătoare de la Nyék, și în reședința de vară regală de la Visegrád⁵. O constatare care se cuvine a fi făcută în legătură cu modul de realizare a cahlelor cu reprezentarea cavalerului în turnir descoperite în palatul de la Buda, este aceea că dacă trama ornamentală se păstrează neschimbată, amănuntele în tratarea subiectului decorativ diferă, probând utilizarea a cel puțin trei tipare deosebite⁶.

Creații ale atelierelor aulice, cahlele cu reprezentarea cavalerului în turnir au fost utilizate, nu numai în palatele regale, ci și în cele ale unor înalți prelați, unde au ajuns în urma daniilor făcute de suzeran colaboratorilor săi apropiați, precum Miklós, episcop de Pécs, cancelar secret (1457–1459), sau Dénes Széchi, arhiepiscop de Esztergom (1440–1465), cel care l-a încoronat, în pofida legilor țării, pe nevârstnicul Ladislau V Postumul⁷. Cahle cu reprezentări de cavaleri în turnir au continuat să fie produse și mai târziu, în jurul anului 1490, pentru

¹ I. Holl, *Középkori kályhacsempék Magyarországon, I*, în *BudRég*, XVIII, 1958, fig. 89 (în continuare, I. Holl, *Középkori...*); P. Voit, I. Holl, *Anciens carreaux de poêle hongrois*, Budapesta, 1963, pl. IX.

² I. Holl, *op. cit.*, p. 264, 266; P. Voit, I. Holl, *op. cit.*, p. 18–24. O ipoteză diferită a formulat R. Franz, *Der Kachelofen. Entstehung und kunsthistorische Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus*, Graz, 1969, p. 53, care analizând stilul și unele componente ale „sobei cu cavaleri” precum capitelul care încheie cahla de vârf, unele console sau cvadratura „diamantină” folosită drept ornament, forme proprii Renașterii, propune

ca datare ultimul sfert al secolului XV, în timpul domniei lui Matia Corvinul.

³ I. Holl, *op. cit.*, p. 252, fig. 81; P. Voit, I. Holl, *op. cit.*, p. 20, fig. 15.

⁴ I. Holl, *op. cit.*, p. 266.

⁵ *Ibidem*, p. 268; P. Voit, I. Holl, *op. cit.*, p. 20.

⁶ I. Holl, *op. cit.*, p. 252, fig. 80, 81; idem, *Neutronenaktivierungsanalyse mittelalterlicher Ofenkacheln, II*, în *ActaArchHung*, 47, 1995, fig. 12/1 (în continuare, I. Holl, *Neutronenaktivierungsanalyse...*).

⁷ I. Holl, *Középkori...*, p. 268; P. Voit, I. Holl, *op. cit.*, p. 20.

castelul boemian Lichnice⁸, dar și în ateliere mai puțin pretențioase, unde se lucrau piese diferite față de prototipurile din palatele regale, precum sunt cele care, în perioada 1498–1500, au fost folosite la realizarea unei sobe în reședința de la Pécs a episcopului Ernuszt Zsigmond de Csáktormya⁹. Cahlele de la Pécs sunt diferite, din punctul de vedere al tehnicii de execuție, în raport cu cele de la Buda, nu sunt traforate, ci aparțin tipului cu fața plină și decor în relief, puțin înalt (*bassorelief*).

Cahle cu motivul cavalerului în turnir, cu fața plină și decor în relief (tipul IX C a conform clasificării propuse de noi¹⁰), nesmălțuite, sau smălțuite monocrom, au fost descoperite și în Transilvania, la castelul de la Hunedoara¹¹, fosta stradă Kornis nr. 6 din Cluj¹², în zona Sibiului (probabil Cristian)¹³, cetatea Făgărașului¹⁴, cetatea Lita¹⁵, cetatea de la Mălăiești a cnezilor români de pe valea Sălașului hațegan¹⁶. O cahlă asemănătoare cu fragmentul de la Cluj se păstra, în perioada interbelică, la Mintia, în colecția Kunn Geza¹⁷. Datând de la începutul secolului XVI și din perioada următoare, într-o tratare simplificată, care, în unele cazuri, cu greu mai amintește de original, sunt cahlele de la Șiclod¹⁸, Fotoș¹⁹, Cristurul Secuiesc²⁰, Lăzarea²¹, Feldioara²².

Despre datarea și proveniența cahlelor transilvane cu reprezentarea cavalerului în turnir au fost formulate, de-a lungul timpului, mai multe ipoteze. Încă de la începutul secolului XX arhitectul Möller István, vorbind despre etapele de construcție ale castelului de la Hunedoara, considera prezența cahleii cu reprezentarea cavalerului legată de perioada Elisabetei Szilágyi, văduva lui Iancu de Hunedoara (1457–1465)²³. Balogh Jolan, în lucrarea sa dedicată Renașterii în Transilvania, datează cahla hunedoreană, pe care o consideră un produs gotic, în a doua jumătate a secolului XV²⁴, în timp ce despre fragmentul de cahlă cu reprezentarea unui cavaler, descoperit pe fosta stradă Kornis din Cluj, face două afirmații contradictorii. Inițial, se spune că fragmentul datează din jurul anului 1500, apoi se revine și se face precizarea că această cahlă a fost lucrată în anii 1466–1468, pentru o casă din Cluj a familiei Szentgyörgyi, deoarece stema conților Szentgyörgyi și Bozin a fost figurată pe cahlă²⁵. Istoricul de artă Virgil Vătășianu, vorbind despre cahla de la Hunedoara, la care surprinde atât elemente gotice, vizibile în tratarea decorului arhitectural, cât și trăsături specifice Renașterii în redarea calului, este de părere că ne găsim în fața unei reprezentări a Sfântului Gheorghe, care poate fi datată la sfârșitul secolului XV sau în primele decenii ale celui următor²⁶. Cu mai bine de trei decenii în urmă, arheologul maghiar Imre Holl consideră că: „*c'est ainsi qu'une copie du poêle aux cavaliers de Ladislas V se retrouve au cours du siècle suivant au château de la famille Hunyadi, à Vaidahunyad (Hunedoara, Roumanie)*”²⁷. Anterior, autorul citat era de părere că printre meșterii constructori adunați la Hunedoara se afla și un olar, care, în timpul peregrinărilor sale, a ajuns și la Buda, unde și-a făcut copii după modelele originale, fiind, astfel, pregătit să confecționeze o sobă identică²⁸. Cu ocazia publicării cahlelor de la Mălăiești, autorii descoperirii, Victor Eskenasy și Adrian Andrei Rusu, bazându-se pe asemănarea stilistică a exemplarului hunedorean cu originalele de la Buda, îl consideră pe primul a fi preluat imediat în epocă, fie ca urmare a unei danii regale, fie prin confecționarea unei matrițe după prototip. Autorii citați, aducând ca argument faptul că exemplarul de la Hunedoara se încadrează în grupa cahlelor cu fața plină –

⁸ Z. Smetánka, *Základy uhersko-ěsko-polske skupiny pozdně gotických kachlů*, în *PamArch*, LII, 2, 1961, fig. 1–2.

⁹ I. Holl, *op. cit.*, p. 269–270, fig. 96/1–2; idem, *Neutronenaktivierungsanalyse...*, fig. 12/3; P. Voit, I. Holl, *op. cit.*, p. 22.

¹⁰ P. V. Bataruc, *Cahle din Moldova medievală. Secolele XIV–XVII*, Suceava, 1999, p. 89, fig. 1/31 (în continuare P. V. Bataruc, *Cahle din Moldova...*).

¹¹ I. Möller, *A Vaidahunyadi vár építési korai*, Budapesta, 1913, p. 15, fig. 55; J. Balogh, *Az erdélyi renaissance*, vol. I (1460–1541), Cluj, 1943, p. 34, fig. 37; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959, fig. 721.

¹² J. Balogh, *op. cit.*, p. 340, fig. 270.

¹³ Th. Nägler, *Un depozit de plăci ornamentale descoperit la Roșia (r. Sibiul)*, în *Culegere de studii și cercetări*, I, Brașov, 1967, fig. 15. Cf. V. Eskenasy, A. A. Rusu, *Cahle cu cavaler în turnir din cetatea cnezială de la Mălăiești (jud. Hunedoara)*, în *Sargetia*, XV, 1981, p. 116, nota 14, unde se face precizarea că fragmentul respectiv a fost donat Muzeului Brukenthal la începutul secolului XX de un cetățean din Cristian (în continuare, V. Eskenasy, A. A. Rusu, *Cahle...*).

¹⁴ V. M. Pușcașu, *Plăci ceramice decorative descoperite la Cetatea Făgărașului între anii 1966–1973*, în *ActaMM*, II, 1980, p. 229, fig. 7.

¹⁵ Inedite, în colecțiile Muzeului Național de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca. Informație doamna dr. Daniela Marcu, căreia îi mulțumim și pe această cale pentru ajutorul dat.

¹⁶ V. Eskenasy, A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 111–113, fig. 8.

¹⁷ J. Balogh, *op. cit.*, p. 340.

¹⁸ I. Holl, *Középkori...*, p. 272, fig. 98 și p. 278, nota 39; E. Benkő, I. Ughy, *Székekykeresztúri kályhacsempék, 15–17 század*, București, 1984, p. 59, fig. 26.

¹⁹ I. Holl, *op. cit.*, p. 272, fig. 100 și p. 278, nota 40.

²⁰ E. Benkő, I. Ughy, *op. cit.*, fig. 27.

²¹ Șt. Molnar et alii, *Însemnări pe marginea cercetărilor de la castelul din Lăzarea (jud. Harghita)*, în *Acta MP*, II, 1980, p. 110, fig. XIV/2–4.

²² D. Marcu, *Cahle săsești din secolele XVI–XVII descoperite la Feldioara, jud. Brașov*, în *RMI*, 1, 1991, p. 27–28, fig. 3; 5/a–b.

²³ I. Möller, *op. cit.*, p. 15.

²⁴ J. Balogh, *op. cit.*, p. 34.

²⁵ *Ibidem*, p. 340. Fragmentul de cahlă descoperit pe fosta stradă Kornis din Cluj, a mai fost datat, pe aceleași considerente heraldice, în perioada 1498 și 1510. Cf. V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 755.

²⁶ *Ibidem*, p. 754–755.

²⁷ P. Voit, I. Holl, *op. cit.*, p. 22.

²⁸ I. Holl, *op. cit.*, p. 269.

„placă” –, înclină să considere mai plauzibilă cea de a doua ipoteză formulată de către ei²⁹. Despre cahleele de la Mălăiești cei doi autori au avansat ipoteza că sunt contemporane cu piesa hunedoreană³⁰ și au intrat în posesia cnezilor români sălășeni, în urma unei dării făcute de Iancu de Hunedoara familiilor săi, fiind un reflex al luptei antiotomane, la care își aduseseră contribuția micii nobili hațegani³¹. Fragmentul de cahlă provenit din zona Sibiului (probabil de la Cristian)³², precum și cele descoperite la cetatea Făgărașului³³ sunt doar menționate în lucrările în care au fost publicate, fără a se propune o încadrare cronologică sau a se face aprecieri privind originea lor. Despre cahlă de la Șiclod, care are înscrisă în registrul superior cifra 1515, considerată a fi data când a fost executată³⁴, Imre Holl este de părere că, prezentând modificări în tratarea subiectului decorativ față de modelul original, este un produs al unui meșter provincial, activ în lumea satelor³⁵. Cahlele din secolul XVI, precum sunt cele de la Fotos, Cristurul Secuiesc, Lăzarea sunt considerate produse locale, „de tip țărănesc și de tipul celor confecționate în cadrul breslelor”³⁶.

Dar, în Transilvania au fost descoperite cahle și fragmente de cahle pe care a fost reprezentat doar decorul arhitectural gotic, cu ferestre înalte, ajurate și portal în arc în acoladă, protagonistul, cavalerul în turnir, lipsind, cum sunt piesele de la Brașov³⁷, de la cetatea Lita³⁸ sau din cetatea Gherla³⁹. Atât cahlă de la Brașov, care a fost considerată a fi o transpunere a portalului vestic al Bisericii Negre⁴⁰, cât și fragmentul descoperit la cetatea Lita sunt mai neglijent realizate, fiind, după opinia noastră, produsele unor ateliere populare, care lucrau pentru clienți mai puțin exigenți. Fragmentul de cahlă de la Gherla, datat la începutul secolului XVI, aparține unui exemplar de coronament, cu partea superioară tratată sub formă de curtină, cu merloane și creneluri decupate în pastă; traforat, decorul arhitectural, simplificat și stângaci realizat, este compus din trei ferestre în plin cintru, ornamentate cu un motiv cruciform, și un portal în arc în acoladă⁴¹. Dimensiunile acestui fragment nu permit să se precizeze dacă ne găsim în fața unei alte teme decorative, așa cum înclină să creadă Imre Holl, care consideră că este vorba de un exemplar inspirat de o cahlă de tipul 4, conform clasificării propuse de domnia sa⁴², ori este o cahlă cu reprezentarea cavalerului în turnir, într-o tratare diferită de original.

Se trece foarte ușor cu vederea, după părerea noastră, peste un detaliu de primă importanță, atunci când se consideră cahleele transilvănene de la Hunedoara și Mălăiești drept copii contemporane sau foarte apropiate ca timp de execuție față de modelul original. Cahlele de la Buda sunt *traforate și policrome* (subl. n.), într-o rafinată combinație a culorii de smalt cu cele două nuanțe de roșu, cea a argilei arse a cavalerului și cealaltă, a angobei cu care au fost vopsite detaliile de harnașament⁴³, în timp ce exemplarele ardelen, monocrome (Hunedoara) ori nesmălțuite (Mălăiești) aparțin tipului de cahlă cu fața plină și decor în relief (tipul IX C a conform clasificării propuse de noi)⁴⁴. Mai mult chiar, atât cahlă de la castelul de la Hunedoara, cât și cele de la Mălăiești au fost neglijent imprimate, cu tipare îndelung folosite, posibil de lemn, fapt care a avut drept rezultat obținerea unor contururi estompate⁴⁵, iar detaliile nu au mai fost finisate sau corectate prin operațiuni speciale, ceea ce exclude, de la început, ideea producerii lor în ateliere de primă mână, cum erau cele aulice, care lucrau pentru rege și favoriții săi. Avansăm, cu titlul de ipoteză, presupunerea că, atât cahlă de la Hunedoara cât și cele de la Mălăiești sunt replici târzii, de la sfârșitul secolului XV, posibil din ultimii ani de domnie ai lui Matia Corvinul, având drept model, nu elaboratele cahle policrome și traforate din palatele regale, ci exemplarele „de a doua generație”, mult mai modeste, precum cele utilizate la Pécs, în reședința episcopului Ernszt Zsigmond de Csáktornya, fiind produse în Transilvania de meșteri itineranți, familiarizați cu marile teme decorative ale vremii. Prezența în câmpul inferior al cahleelelor de la Mălăiești a unui scut cu un inorog, considerat a reprezenta stema nobililor hațegani⁴⁶, cât și a capului de turc⁴⁷ sunt o dovadă că modelele pentru aceste exemplare au fost create la comanda beneficiarului, care dorea să dea o notă personală răspânditului motiv decorativ.

Fragmentul de cahlă din zona Sibiului (Cristian?), aflat în colecțiile Muzeului Brukenthal, cele de la cetatea Lita sau de la cetatea Făgărașului au aparținut unor exemplare nesmălțuite, cu fața plină și decor în relief, drept

²⁹ V. Eskenasy, A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 114.

³⁰ Idem, *Cetatea Mălăiești și cnezatul Sălășului (Sec. XIV–XVII)*, în *AIIA*, Cluj, XXV, 1982, p. 70, nota 74, datate imediat post 1457.

³¹ Idem, *Cahle...*, p. 115.

³² Th. Nägler, *op. cit.*, p. 149, fig. 15.

³³ V. M. Pușcașu, *op. cit.*, p. 229, fig. 7.

³⁴ I. Holl, *op. cit.*, p. 278, nota 39.

³⁵ *Ibidem*, p. 272.

³⁶ Șt. Molnar et alii, *op. cit.*, p. 110.

³⁷ A. Eichhorn, *Ceramica populară săsească, în Țara Bârsei*, vol. II, București, 1974, fig. 81.

³⁸ Inedit, în colecțiile muzeului Național de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca. Informație doamna dr. Daniela Marcu.

³⁹ I. Holl, *op. cit.*, p. 273, fig. 99 și p. 278, nota 41.

⁴⁰ A. Eichhorn, *op. cit.*, p. 225.

⁴¹ I. Holl, *op. cit.*, fig. 99.

⁴² *Ibidem*, p. 252, 273, fig. 79.

⁴³ *Ibidem*, p. 252; P. Voit, I. Holl, *op. cit.*, p. 20.

⁴⁴ P. V. Batarciuc, *op. cit.*, p. 89, fig. 1/31.

⁴⁵ V. Vătășianu, *op. cit.*, fig. 721; V. Eskenasy, A. A. Rusu, *op. cit.*, fig. 1–7.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 112, 115, fig. 3,7.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 113, 115, fig. 3,7.

pentru care le datăm, de asemenea, la sfârșitul secolului XV. Este semnificativ faptul, considerăm noi, că pe fragmentele de cahle de la cetatea Făgărașului apar figurate rozete masive, cu șase raze, una în spatele cavalerului și alte două în partea inferioară a câmpului⁴⁸, amintind de rozetele cu opt raze – una din mobilele heraldice care compun stema episcopului Ernusz Zsigmond de Csáktornya⁴⁹ – prezente și pe cahatele de la Pécs⁵⁰, amănunt semnificativ, ce pledează în favoarea ipotezei formulate de noi.

Replici mai modeste și, în același timp, diferite de cahatele din Ungaria au fost descoperite în Moldova, la Cetatea de Scaun⁵¹, Curtea Domnească⁵², locuințele unor orașeni aflate în diverse zone ale Sucevei⁵³, la cetatea Hotinului⁵⁴, vechea mănăstire Moldovița⁵⁵, precum și la curțile unor boieri, cum sunt cele de la Bălinești (a logofătului Ioan Tăutu)⁵⁶, Arbore (a portarului de Suceava, Luca Arbure)⁵⁷, Părhăuți (a logofătului Gavril Trotușan)⁵⁸, Spătărești⁵⁹.

În Moldova, cele mai frecvent întâlnite cahle cu reprezentarea cavalerului în turnir se dovedesc a fi cele cu fața plină și decor în relief (fig. 1/2–4; 3; 4; 5/1–3; 6; 7; 8; 9/1; 10/1–4; 6–7), dar se cunosc și exemplare traforate (fig. 2/2–4; 5/4; 9/3–4; 10/5). Au fost descoperite cahle și fragmente de cahle nesmălțuite – cele mai numeroase – dar există și piese smălțuite în verde, galben, brun, cu diverse nuanțe, datorate atât dozării colorantului, cât și arderii.

Cahlele descoperite în teritoriul est-carpatic diferă de piesele similare din Ungaria, datorită unor caracteristici tehnice și a unor deosebiri fie în tratarea subiectului, fie în redarea unor detalii. Astfel, cahatele moldovene se încadrează într-o categorie aparte – tipul IX B, conform clasificării propuse de noi⁶⁰ –, definită atât de suprafața în două planuri cât și de prezența unui chenar articulată, dispus oblic față de câmpul cahleii (fig. 1/2–4). Chenarul a fost tratat sub forma unei nișe terminate cu o fleșă împodobită cu fleuroane (fig. 2/4), nișă care amintește baldachinele de pe fațadele bisericilor gotice. Nișa adăpostește statuia unor personaje, masculine (fig. 2/1–8) sau feminine (fig. 2/9; 7/3), nude (fig. 2/7–9; 7/3) ori îmbrăcate cu o tunică scurtă, cu (fig. 2/2,5) sau fără glugă (fig. 2/3,4), așezate pe un soclu decorat cu un scut plin (fig. 2/2, 4, 9), ori mobilat cu o pasăre (fig. 2/8). Se pare că originea acestui tip de chenar trebuie căutată printre cahatele componente ale „sobei cu cavaleri” din palatul regal de la Buda, și anume tipurile 3, 4 și 6 a clasificării propusă de Imre Holl, care prezintă câmpul decorat cu ferestre înalte și portal în arc în acoladă, încadrat de nișe – în același plan – ce adăpostesc statuile unor sfinți sau profeți⁶¹. În teritoriul central-european, cahle având chenarul articulată, tratat asemenea unei nișe, încep să se răspândească în jurul anului 1500, odată cu realizarea grupului de cahle de la domul Sfântul Ștefan din Viena⁶².

Cahlele din teritoriul de la răsărit de Carpați mai prezintă, însă, și alte detalii, care le diferențiază în raport cu cele din Ungaria.

Decorul arhitectural gotic a fost simplificat, locul celor trei ferestre în ogivă, înalte, ajurate, din spatele portalului în acoladă, a fost luat doar de două ferestre laterale, spațiul central rămânând gol (fig. 1/3,4), iar detaliile ornamentale au fost modificate și reduse. Astfel, ferestrele înalte sunt, uneori, terminate în ogivă (fig. 4/4), alteori, în arc în plin cintru (fig. 3/1–3, 5–6; 4/2, 3), iar mulurile gotice, care ornamentează interiorul ferestrelor sunt, și ele, diferite. În cazul ferestrelor în ogivă, arce de cerc trasează un romb cu laturile arcuite, unul din vârfuri

⁴⁸ V. M. Pușcașu, *op. cit.*, fig. 7.

⁴⁹ I. Holl, *op. cit.*, p. 270, fig. 96/3.

⁵⁰ Idem, *Neutronenaktivierungsanalyse...*, fig. 12/3.

⁵¹ K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*, București, 1913, pl. V–VI; R. Gassauer, *Teracote sucevene*, în *BCMI*, XXVIII, 1935, p. 152, fig. 18; B. Mitrea et alii, *Șantierul arheologic Suceava – Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, 5, 1954, p. 282, fig. 16; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 728, fig. 683. Vezi și *Istoria României*, vol. II, București, 1962, fig. 104, unde este publicat un desen cu următoarea legendă: „Cavaler în armură medievală (reconstituire după o cahlă de la Suceava, sec. XV)”.

⁵² C. Nicolescu, *Arta în epoca lui Ștefan cel Mare. Antecedentele și etapele de dezvoltare ale artei moldovenești din epoca lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 331, fig. 36; P. V. Bataruic, *Ceramica ornamentală din secolul al XV-lea descoperită la Curtea Domnească din Suceava*, în *Suceava*, X, 1983, p. 249, pl. II/1,2 (în continuare, P. V. Bataruic, *Ceramica ornamentală...*).

⁵³ Eadem, *Cahle din secolul al XV-lea decorate cu scene inspirate de viața cavalerescă, în Suceava*, XIII–XIV, 1986–1987, p. 147–148, fig. 1/1,3 (în continuare, P. V. Bataruic, *Cahle din*

secolul XV...); eadem, *Cahle descoperite în locuințe de orașeni la Suceava*, în *ArhMed*, I, 1996, p. 87–88, fig. 14/3,4 (în continuare, P. V. Bataruic, *Cahle în locuințe de orașeni...*).

⁵⁴ P. Bârnea, P. V. Bataruic, *Cahle descoperite în Moldova dintre Prut și Nistru*, în *ArhMold*, XVII, 1994, p. 286.

⁵⁵ P. V. Bataruic, *Cahle din Moldova...*, p. 168.

⁵⁶ M. Andronic, *Repertoriul arheologic al comunei Grămești (jud. Suceava)*, în *Suceava*, XIII–XIV, 1986–1987, p. 77–78; P. V. Bataruic, *Ceramică monumentală descoperită la curți boierești din județul Suceava*, în *SCIVA*, 45, 1994, 1, p. 75 (în continuare, P. V. Bataruic, *Ceramică de la curți boierești...*).

⁵⁷ P. Oprea, *Urme ceramice de la casele hatmanului Luca Arbore*, în *SCIA*, 2, 1965, p. 330, fig. 3,4; P. V. Bataruic, *op. cit.*, p. 76.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 78, fig. 2/3,4.

⁵⁹ V. Rădulescu, *Reprezentarea cavalerului în turnir pe cahle medievale*, comunicare prezentată la simpozionul „Artă și civilizație medievală”, Suceava, 5–6 decembrie 1997; P. V. Bataruic, *op. cit.*, p. 73, nota 12.

⁶⁰ Eadem, *Cahle din Moldova...*, p. 89, fig. 1/29.

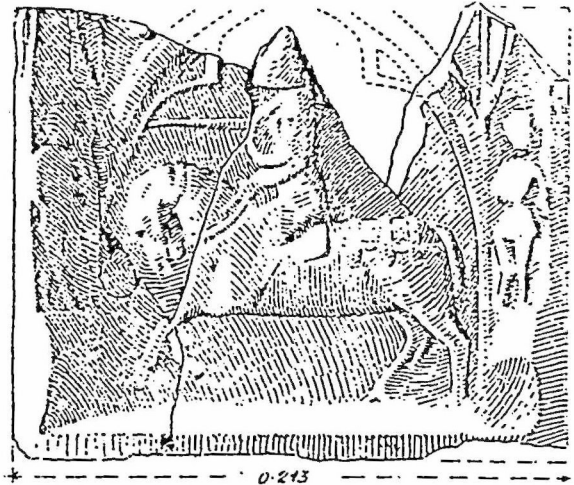
⁶¹ I. Holl, *op. cit.*, p. 252, 256, fig. 76–79, 82.

⁶² R. Franz, *op. cit.*, fig. 106–111.

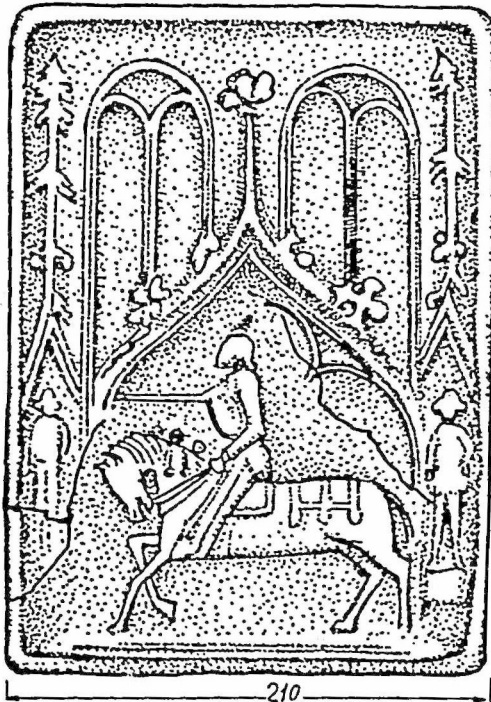
148

1

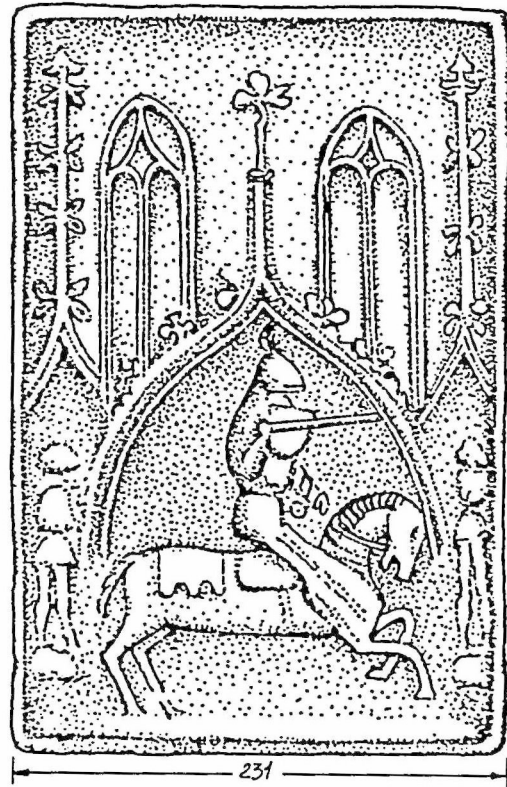
0-213

2

210

3

231

4

Fig. 1. Fragmente de cahlă cu reprezentarea cavalerului descoperite la: 1, Curtea Domnească din Suceava, 2, Cetatea de Scaun, Suceava, după B. Mítrea et alii; 3-4, cahle descoperite în curtea „Hanului Domnesc”, Suceava.

prelungindu-se cu menoul (fig. 4/4). Ferestrele terminate în arc în plin cintru sunt divers decorate la interior: două arce, ce se unesc în punctul de naștere a menoului, trasează un spațiu triunghiular (fig. 1/3), iar în alt caz cele două

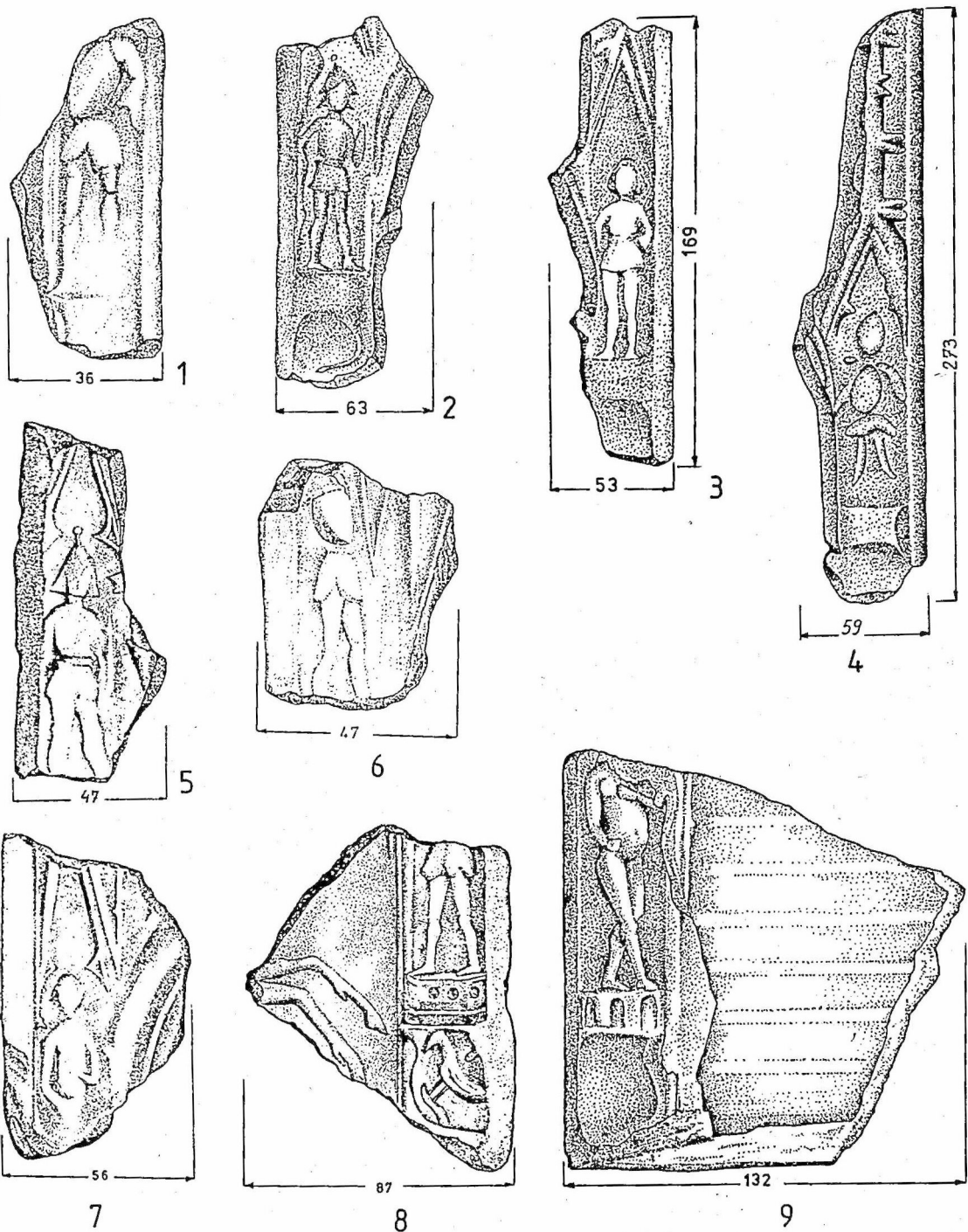

Fig. 2. Fragmente de cahle, chenar, descoperite la: 1, Bălinești, 2, 8, 9; Cetatea de Scaun, Suceava; 3, 4, 6, 7, Curtea Domnească, Suceava; 5, Părhăuți.

spații separate de menou, tratate în arc frânt, sunt ornamentate cu trefle, având lobi alungiți (fig. 3/5; 4/2). Se întâlnesc și ferestre în plin cintru cu suprafața superioară decorată cu o cruce ajurată, cele două spații divizate de menou fiind ocupate de trefle cu lobi rotunjiți (fig. 3/1; 4/3). Portalul plasat în fața ferestrelor ajurate este, uneori, în arc frânt (fig. 3/1), dar mai ales în acoladă (fig. 1/4; 3/4, 5; 4/2, 3), iar pînacul și-a pierdut aspectul său vegetal, sugerând o compoziție geometrică (fig. 3/2; 4/3, 4). Fleuroanele vegetale, care decorează extradusul

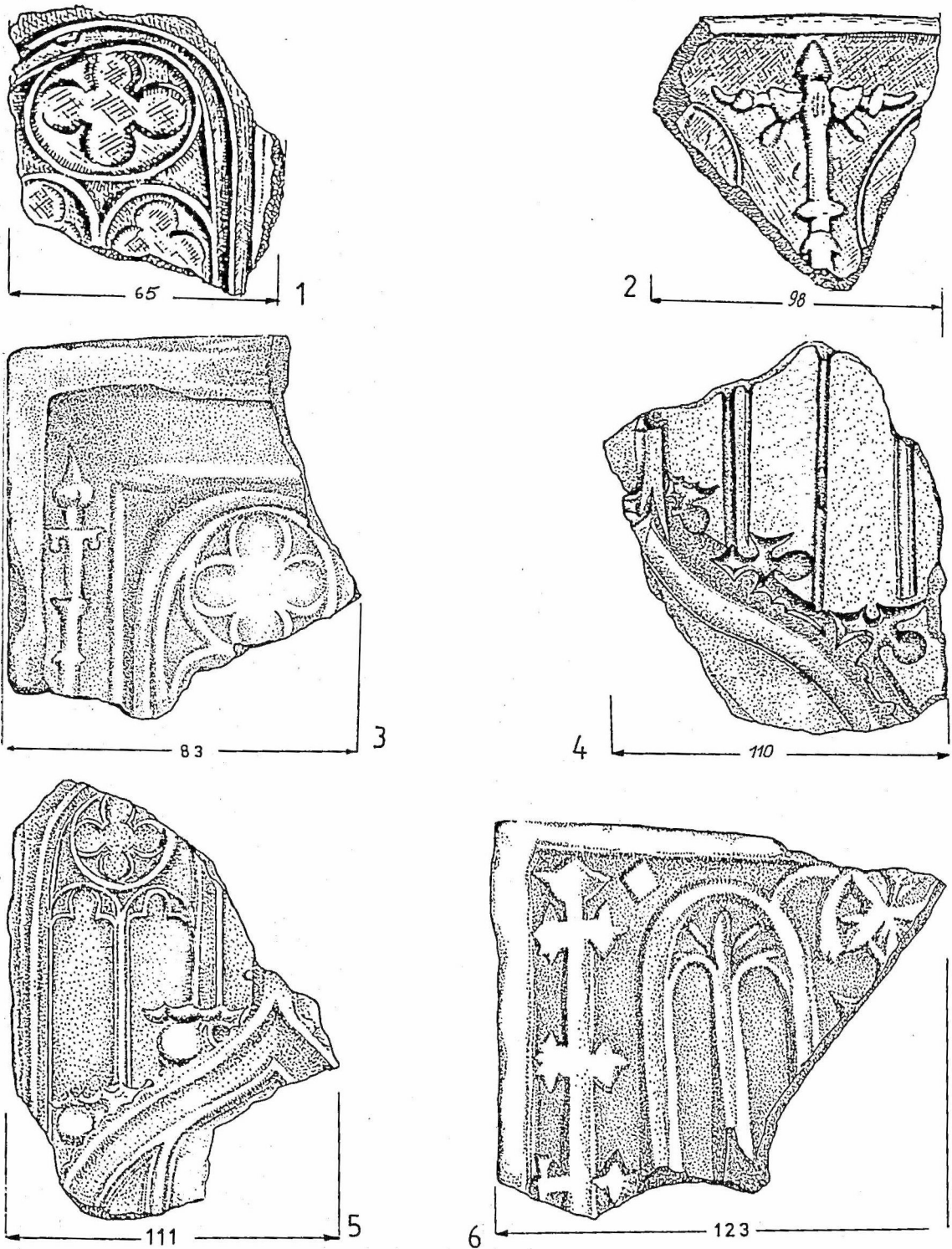

Fig. 3. Fragmente de cahle, decor arhitectural gotic, descoperite la: 1-2, Arbore; 3, 4, Cetatea de Scaun, Suceava (3 după K. A. Romstorfer); 5, Curtea Domnească, Suceava; 6, Șipot, Suceava.

portalului, au cunoscut și ele modificări, transformându-se în trefle (fig. 1/3, 4; 3/4) sau ajungând să se asemeze unor sfere din care pleacă frunze stilizate (fig. 3/5; 4/2, 3). La Suceava au mai fost descoperite fragmente de cahle cu decor arhitectural gotic (fig. 3/6; 4/1), dar dimensiunile lor nu ne permit să stabilim întregul motiv ornamental.

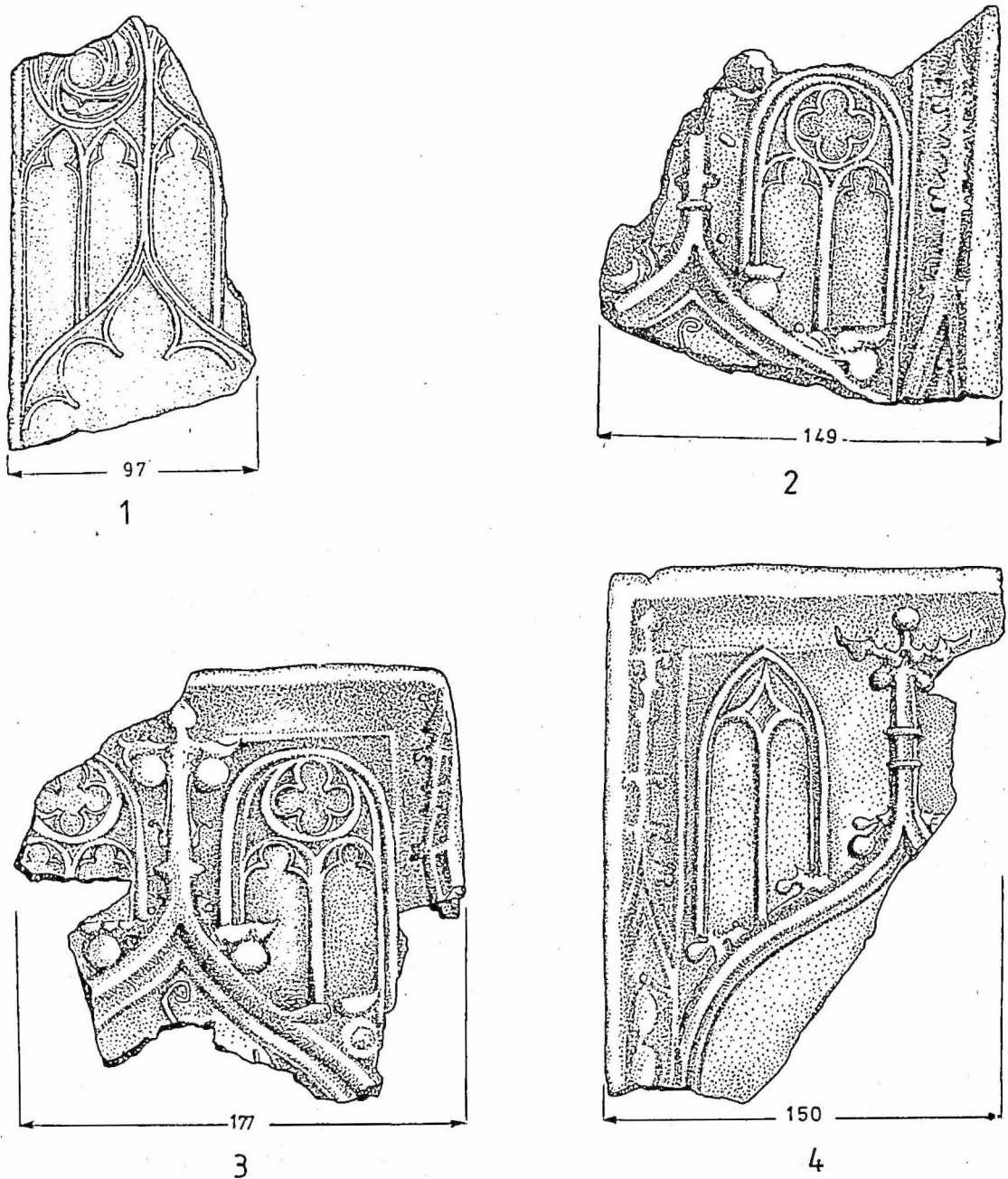

Fig. 4. Fragmente de cahle, decor arhitectural gotic, descoperite la: 1, curtea bisericii Sfântul Nicolae, Suceava; 2, Cetatea de Scaun, Suceava; 3-4, strada Simion Florea Marian, Suceava.

Cele mai notabile diferențieri față de prototipul din palatele regale din Ungaria se constată, însă, în tratarea protagonistului – cavalerul călare – modificări care alterează chiar ideea de reprezentare a unui turnir. În unele cazuri, locul cavalerului înarmat cu o lance în cumpănire, în plină înfruntare, a fost luat de un personaj purtând o cască „*Celata*” cu viziera ridicată, decorată cu o pană în forma unui semn de întrebare și ținând în mâna dreaptă un buzdugan fațetat, într-o atitudine de așteptare (fig. 5/3). Mai mult chiar, se întâlnesc și cahle unde, în locul cavalerului în armură, călare, a fost figurat un paj în tunică, pedestru, în același decor gotic⁶³ (fig. 5/1, 2).

⁶³ C. Nicolescu, *op. cit.*, fig. 36; P. V. Bataruic, *op. cit.*, p. 119, fig. 51/6.

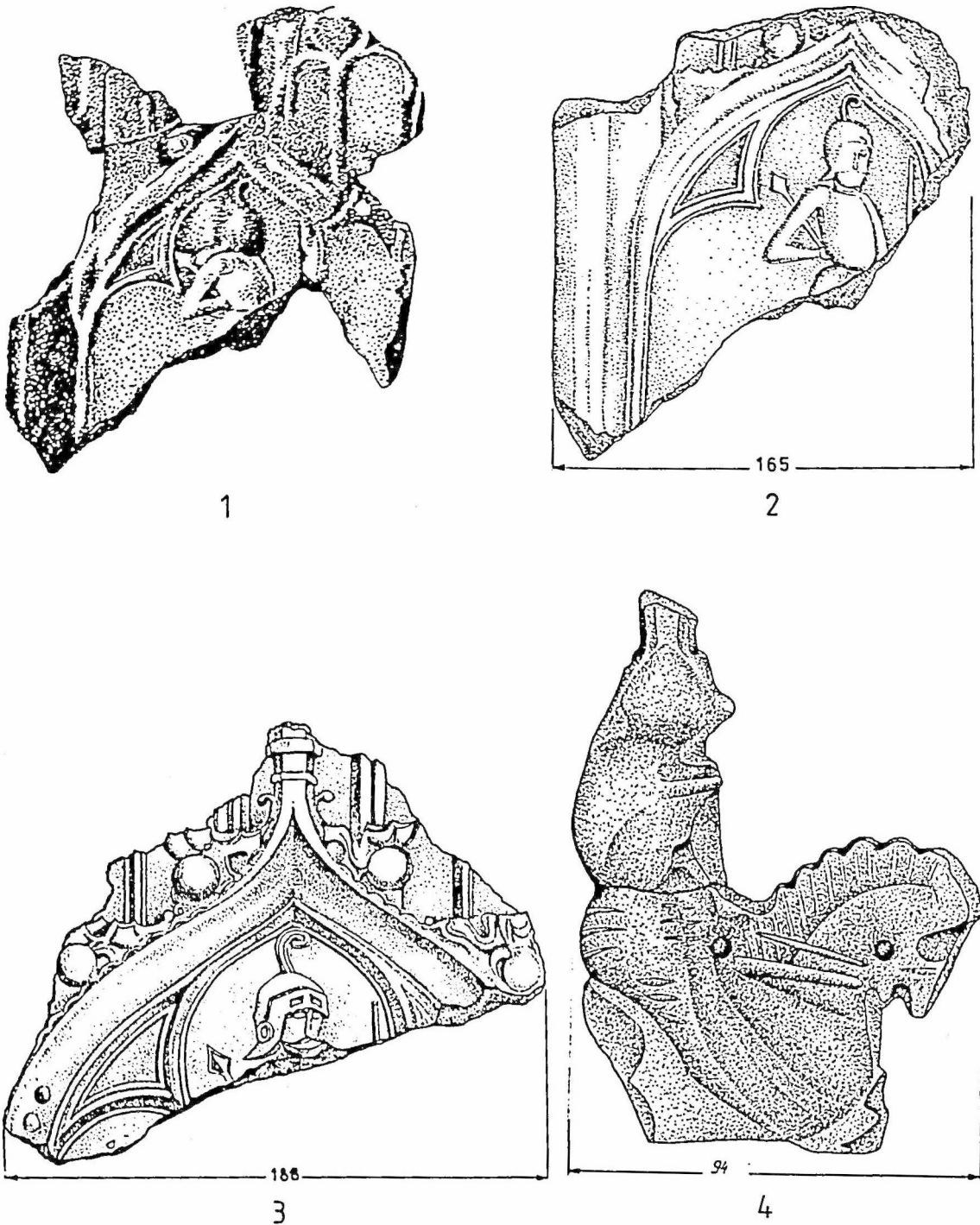

Fig. 5. Fragmente de cahle cu reprezentarea cavalerului descoperite la: 1, 2, 4, Curtea Domnească, Suceava (1, după C. Nicolescu); 3, Cetatea de Scaun, Suceava, după K. A. Romstorfer.

Nici reprezentarea cavalerului în turnir, înarmat cu lance nu este unitară, întâlnindu-se numeroase variante. Cele mai numeroase diferențe în tratare se observă în modul de reprezentare al armurii. În unele cazuri, cavalerul poartă un coif „*Bacinet*” simplu, fără nici o podoabă (fig. 1/2; 5/4) sau arborează un panaș masiv, dreptunghiular, ca o perie (fig. 6/1, 4), în timp ce un altul sugerează o creastă (fig. 6/2). Se cunosc și cahle unde armura purtată de

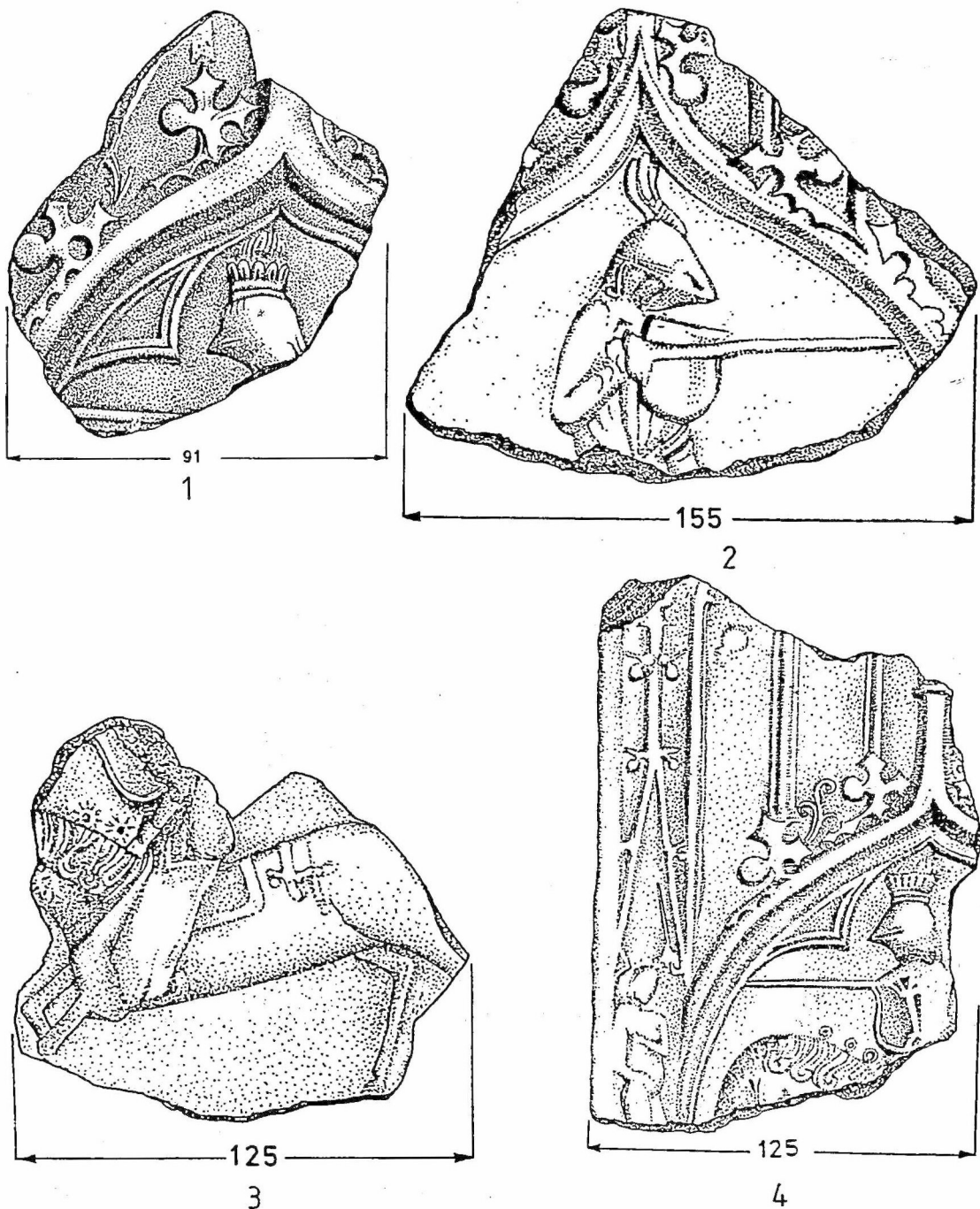

Fig. 6. Fragmente de cahle cu reprezentarea cavalerului descoperite la: 1, 3, 4, Curtea Domnească, Suceava; 2, Cetatea de Scaun, Suceava, după K. A. Romstorfer.

cavaler este completată de un coif „Armet”⁶⁴. Pe unele cahle armura nu prezintă nici un detaliu (fig. 1/2–4), în schimb pe altele lamele mobile care compun braconiera ce apără abdomenul și spatele, cât și tasetele sau pulparele, sunt minuțios redate (fig. 7/1; 8/1). Scutul a fost figurat, fie plin (fig. 6/2), fie mobilat cu un leu rampant (fig. 6/4), iar lancia are, acum, un vârf tocit – „curtenitoare” – (fig. 1/3, 4).

⁶⁴ V. Rădulescu, *op. cit.*

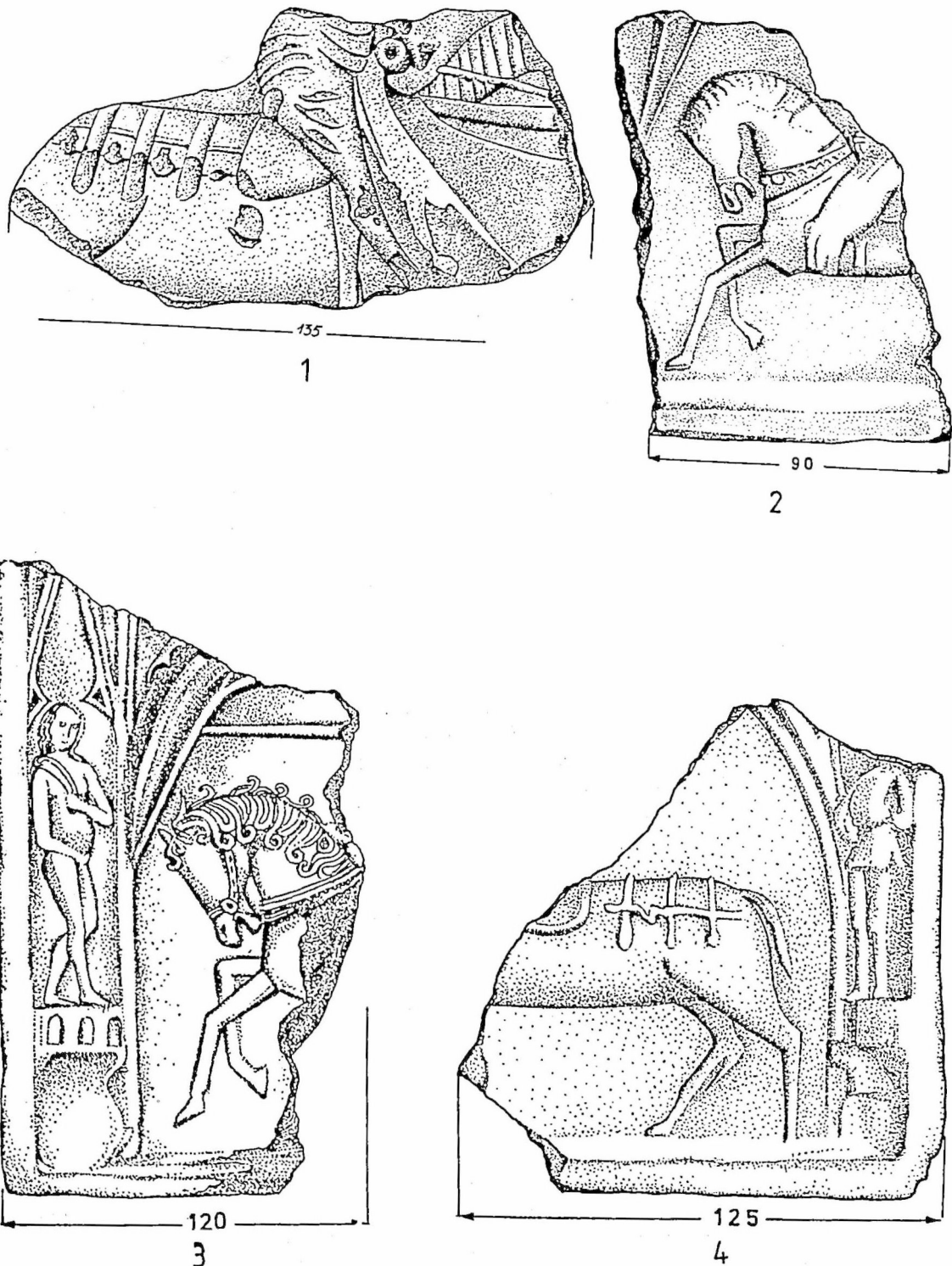

Fig. 7. Fragmente de cahle cu reprezentarea cavalerului descoperite la: 1–4, Cetatea de Scaun, Suceava, (1, după K. A. Romstorfer, 3, după R. Gassauer).

În cazul cahlelor descoperite pe teritoriul orașului Suceava se pot stabili variante și în funcție de modul de reprezentare a calului, cu un harnașament bogat, compus din frâu, simplu (fig. 7/3) sau în „dinti de ferestrău” (fig. 7/2), pieptar, șă înaltă completată de o crupieră în rețea, decorată cu benzi dreptunghiulare drepte (fig. 7/1,4;

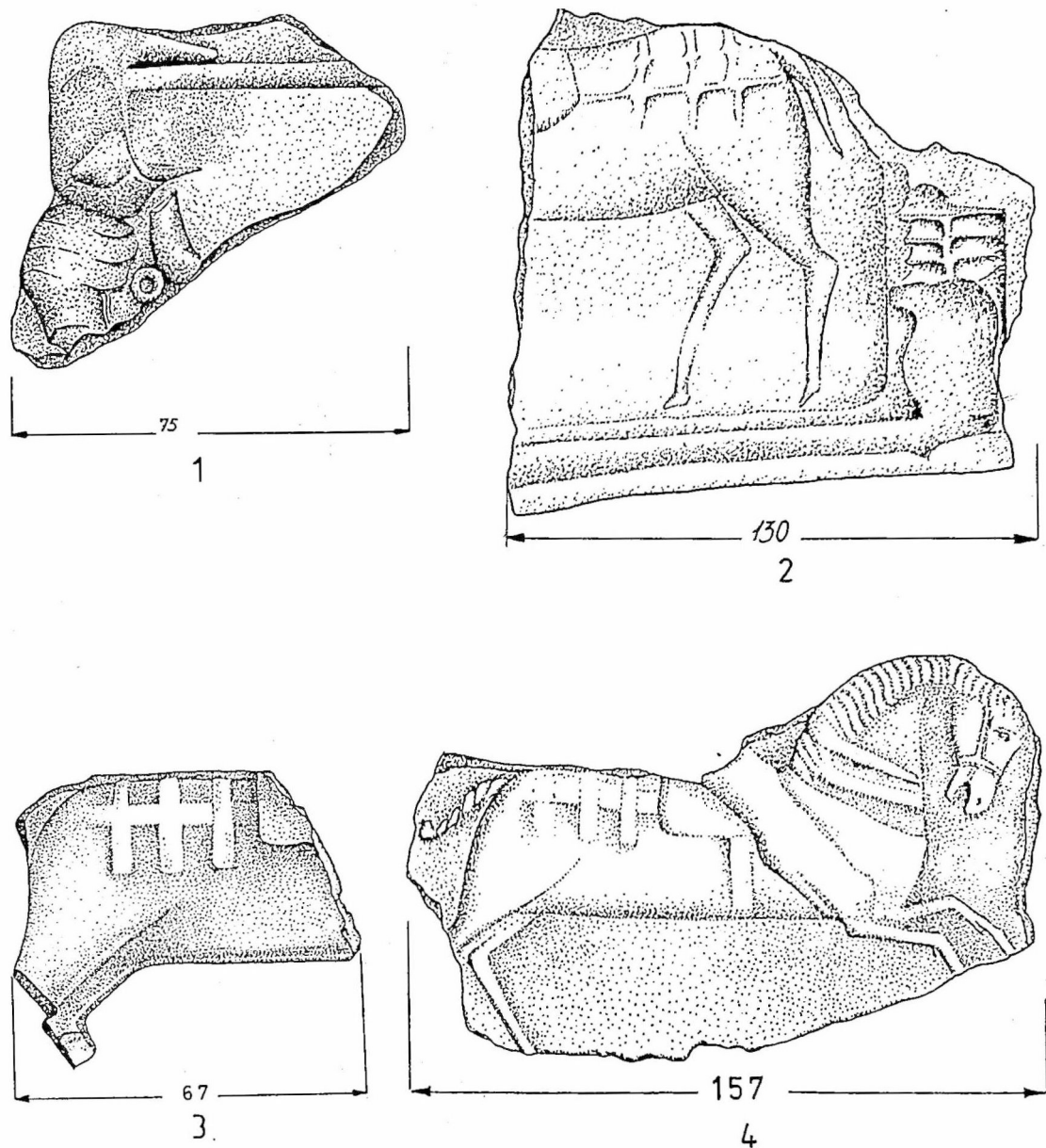

Fig. 8. Fragmente de cahle cu reprezentarea cavalerului descoperite la: 1–2, Cetatea de Scaun, Suceava; 3–4, Curtea Domnească, Suceava.

8/2–4; 9/1) sau terminate cu trefle (fig. 10/6, 7). Calul a fost redat având capul plecat, încordat de efort (fig. 7/2, 3; 8/4; 9/3, 4; 10/1–5), cu o coamă involburată (fig. 6/3; 7/3) ori ordonat țesălată (fig. 10/1, 5), pășind, fie lent (fig. 7/4; 8/2), fie cu unul (fig. 1/2–4; 7/2, 3) sau cu ambele picioare anterioare în aer (fig. 8/4) pentru a sugera mișcarea tumultuoasă din timpul întrecerii dintre cavaleri. În plus, un amănunt demn de precizat. Pe nici o cahlă descoperită până acum în Moldova înfățișarea calului, mișcarea lui și, mai ales, poziția picioarelor anterioare ale acestuia nu sunt identice cu cele ale calului de pe cahleele din Ungaria⁶⁵. Cahleele descoperite în teritoriul est-carpatic prezintă cavalerul figurat în mișcare spre dreapta (fig. 1/4; 5/4; 6/2; 7/1; 8/1, 3, 4; 9/1; 10/1, 7) sau stânga (fig. 1/2, 3; 6/1, 3, 4; 7/2–4; 8/2; 9/4, 5) pentru ca, puse în operă, față în față, să sublinieze tocmai ideea de luptă, de înfruntare.

⁶⁵ I. Holl, *op. cit.*, fig. 81; 96/1.

La Curtea Domnească, dar și într-o locuință de orășean de la Suceava⁶⁶ au fost descoperite mai multe fragmente de cahle nesmălțuite sau acoperite cu smălț roșu „drojdie de vin”, cu pete verzi, de tipul celor cu fața plină, decor în relief, fără chenar articular și picior de montare semicilindric: tipul IX C a clasificării propuse de noi⁶⁷. În câmp au fost figurate o masivă construcție rectangulară cu acoperișul de olane, de la ferestrele căreia privesc două personaje, precum și un turn circular cu zidul străpuns de ferestre. În prim plan, a fost înfățișat un cavaler călare, șarjând, cu o lance lungă, în cumpănire, cu vârful tocit, purtând o cască „*Celata*” cu viziera ridicată. Calul, în galop spre stânga, a fost redat cu ambele picioare anterioare în aer, tocmai pentru a sugera impresia de mișcare, în plin efort (fig. 1/1). Este o nouă variațiune pe tema cavalerului în turnir, într-o tratare diferită de modelul consacrat, pentru care, până în prezent, nu cunoaștem analogii.

În Moldova au fost descoperite și alte cahle pe care au fost figurați cavaleri într-o tratare cu totul diferită de motivul decorativ creat în deceniul șase al secolului XV în atelierele regale din Ungaria, și ne referim la exemplarele descoperite în locuința LIV de la Baia⁶⁸ și la curtea de la Todirești a logofătului Gavril Troțușan⁶⁹, la care s-a renunțat la fundalul arhitectural gotic.

Cahla din locuința LIV de lângă biserica catolică de la Baia – parte componentă a unei sobe bogat decorate⁷⁰ – nesmălțuită, este un exemplar cu fața plină, încadrată de un chenar liniar simplu, fără picior de montare – tipul VIII A, conform clasificării propuse de noi⁷¹. În câmp, a fost figurat un cavaler îmbrăcat într-o armură „gotică”, cu pieptarul canelat, braconieră proeminentă și tasete până la jumătatea coapsei terminate în acoladă, coif „*Bacinet*” cu apărătoarea de nas foarte ascuțită și panaș cilindric. Cavalerul ține cu o mână frâul și cu cealaltă o lance lungă, cu vârful tocit. Calul a fost redat având capul plecat, încordat de efortul depus, în mișcare spre dreapta. Se observă câteva detalii ale harnașamentului: pieptarul, frâul, șaua arcuită având crupiera în rețea, decorată cu rozete (fig. 9/2).

De la curtea logofătului Gavril Troțușan de la Todirești provine o cahă fragmentară, acoperită cu angobă gălbuie și smălț incolor, cu fața plină, decor în relief și picior de montare semicilindric: tipul IX C a⁷². Cahla a fost decorată, probabil, cu un cavaler călare, galopând printr-o pădure, dar tocmai fragmentul cu reprezentarea protagonistului lipsește. Calul, frumos desenat, cu ambele picioare anterioare în aer și capul în piept, încordat de efort, are un harnașament din care se disting frâul, pieptarul, șaua înaltă și crupiera în rețea. În fața calului, figurat în mișcare spre dreapta, se află un copac având coroane conice, care sugerează că scena se petrece într-o pădure (fig. 9/4).

Reprezentările de pe exemplarele provenite din locuința LIV de la Baia și de la curtea de la Todirești constituie, până în prezent, unicate în repertoriul ornamental al cahlelor descoperite în Moldova.

Despre cahla de la Baia, autorii descoperirii, Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, consideră că motivul decorativ își are originea în piesele cu aceeași tematică de la Buda, fiind cele mai apropiate – ca timp de elaborare – cahle din Moldova, față de prototip⁷³. Suntem de părere că diferențierile majore care se constată în tratarea motivului decorativ pe cahla de la Baia exclud această idee. Din elaboratele cahle utilizate la realizarea unor sobe în palatele regale ungare a fost preluat doar subiectul: reprezentarea unui cavaler în turnir, modul de tratare fiind total diferit. În aceste condiții, după opinia noastră, originea acestei variante a temei cavalerului în turnir de la Baia rămâne necunoscută.

Încadrarea cronologică a cahlelor cu reprezentarea cavalerului în turnir descoperite în teritoriul cuprins între Carpați și Nistru nu este unitară, fiind asigurată, doar în puține cazuri, de contextul arheologic în care au fost găsite.

Printre cele mai timpurii cahle cu reprezentarea unui cavaler se dovedește a fi cea descoperită în locuința LIV de la Baia, locuință care a fost utilizată în intervalul 1467–1476⁷⁴.

Aproximativ contemporană este și cahla fragmentară cu reprezentarea cavalerului purtând o cască „*Celata*” și înarmat cu o lance de turnir, descoperită într-una din cele cinci locuințe aflate în zona de nord a Curții Domnești din Suceava, distruse în incendiul din anul 1476, în timpul campaniei sultanului Mehmed al II-lea în Moldova, și peste care s-a construit, mai apoi, palatul de zid de către Ștefan cel Mare⁷⁵.

Datarea cahlelor cu reprezentarea cavalerului în turnir, figurat într-un decor arhitectural gotic, nu beneficiază de aportul observațiilor stratigrafice, ori de condițiile de descoperire. Multe dintre ele provin de la Cetatea de Scaun, fiind găsite în timpul lucrărilor de degajare a zidurilor, întreprinse de arhitectul K.A. Romstorfer⁷⁶, în timp ce o altă parte a fost descoperită fie în condiții incerte, în molozul rezultat din dărâmarea construcțiilor în

⁶⁶ P. V. Batariuc, *Cahle în locuințe de orășeni...*, p. 88, fig. 14/1.

⁶⁷ Eadem, *Cahle din Moldova...*, p. 89, fig. 1/31.

⁶⁸ L. Bătrîna și A. Bătrîna, *Elemente decorative în ceramica monumentală de la Baia (jud. Suceava)*, în *Suceava*, XI–XII, 1984–1985, p. 156, fig. 7.

⁶⁹ P. V. Batariuc, *Ceramică de la curți boierești*, p. 80, fig. 2/5.

⁷⁰ L. Bătrîna și A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 149–161, fig. 1–8.

⁷¹ P. V. Batariuc, *Cahle din Moldova...*, p. 87, fig. 1/23.

⁷² *Ibidem*, p. 89, fig. 1/31.

⁷³ L. Bătrîna și A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 164–165.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 148–149 și nota 9.

⁷⁵ M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de Scaun și Curtea Domnească din Suceava*, București, 1989, p. 144.

⁷⁶ K. A. Romstorfer, *op. cit.*, pl. V–VI.

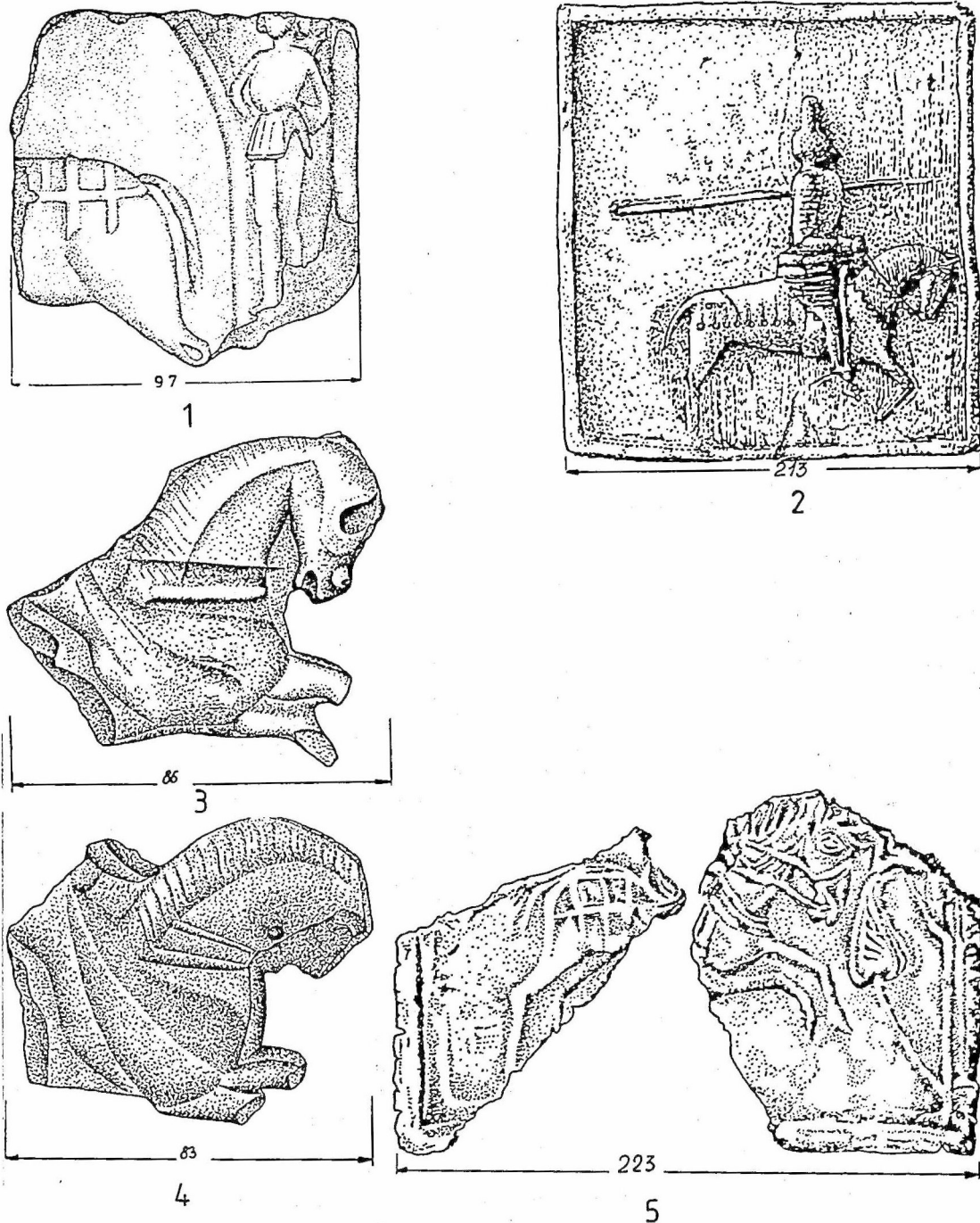

Fig. 9. Fragmente de cahle cu reprezentarea cavalerului descoperite la: 1, Cetatea de Scaun, Suceava; 3-4, Curtea Domnească, Suceava; 5, Todirești; 2, cahă descoperită la Baia, după L. Bătrîna și A. Bătrîna.

care fuseseră amenajate sobele respective, fie în cursul unor lucrări edilitare. Am propus încadrarea cronologică a acestor cahle la sfârșitul secolului XV și în primele trei decenii ale secolului XVI⁷⁷, plecând de la ipoteza că, în realizarea cahlelor moldovene, modelul l-a constituit, nu prototipul din palatele regale, ci piesele, mai modeste și

⁷⁷ P. V. Batoriuc, *op. cit.*, p. 119; eadem, *Ceramică de la curți boierești...*, p. 79.

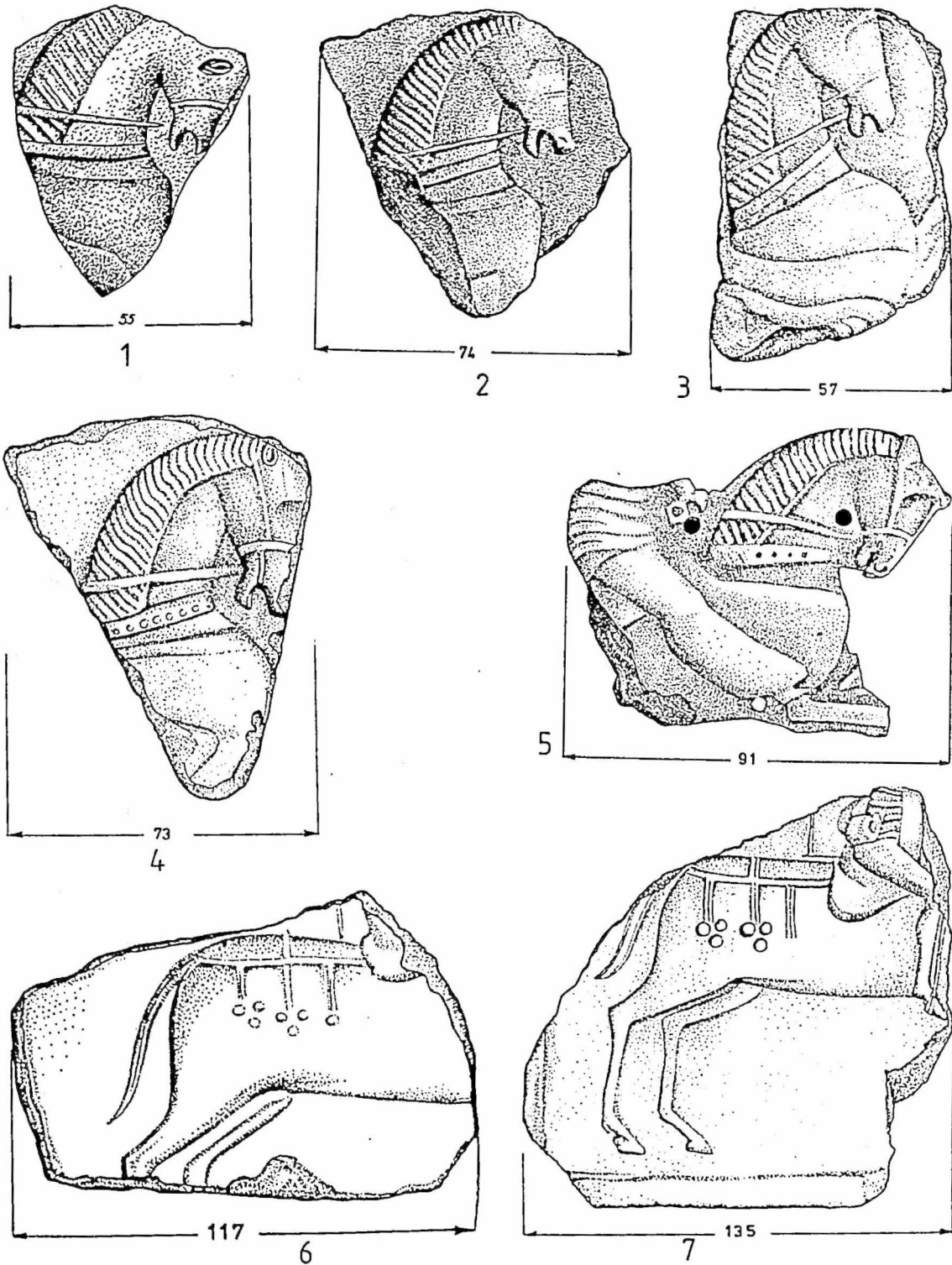

Fig. 10. Fragmente de cahle cu reprezentarea calului descoperite la: 1-4, 6, Cetatea de Scaun, Suceava; 5, Curtea Domnească, Suceava; 7, curtea bisericii Sfântul Nicolae, Suceava.

asemănătoare ca execuție tehnică, utilizate la realizarea sobei din palatul episcopal de la Pécs, în vremea când în fruntea acelei eparhii se găsea Ernuszt Zsigmond de Csáktornya⁷⁸. Un alt amănunt, care pledează pentru datarea cahlelor cu reprezentarea cavalerului în turnir, în primele trei decenii ale secolului XVI, este faptul că exemplare cu acest motiv decorativ au făcut parte dintr-o sobă construită la curtea de la Părhăuți a logofătului Gavril Troțușan, curte ridicată în jurul anului 1522, odată cu ctitorirea bisericii cu hramul „Duminica Tuturor Sfinților”, ce a servit drept capelă a reședinței de aici⁷⁹.

Cahlele cu reprezentarea cavalerului în turnir, figurat într-un decor arhitectural gotic, descoperite în Moldova, deși diferite din punct de vedere tipologic și prezentând numeroase deosebiri de detaliu față de prototip, se încadrează, tematic și stilistic, grupului de piese create în deceniul șase al secolului XV pentru palatele regale din Ungaria și difuzate, mai apoi, pe un spațiu întins din zonele învecinate⁸⁰.

Numeroasele diferențe constatate față de exemplarele din palatele regelui Ladislau V Postumul, evidente atât în modul de reprezentare a decorului arhitectural gotic, cât și în tratarea cavalerului și a calului ne sugerează ipoteza că în cazul cahlelor moldovene ne găsim în fața unor replici doar inspirate și nu copiate aidoma după piesele ungare, replici care au remodelat după gustul local elaboratele modele originale.

Pentru a realiza exemplarele descoperite în Moldova, creatorul ori creatorii modelelor după care au fost obținute cahlele de la Suceava, Hotin, vechea mănăstire Moldovița, Bălinești, Arbore, Părhăuți, Spătărești au folosit drept sursă de inspirație, nu doar cahlele cu reprezentarea cavalerului în turnir, tipurile 5 și 5a conform clasificării propuse de Imre Holl⁸¹, ci și piesele de tipurile 3, 4, 6⁸². A rezultat o cahă diferită tipologic față de cele ungare, care prezenta suprafața într-un singur plan, și anume cahla în două registre diferite, cu un chenar articulat dispus oblic față de câmp. Chenarul a fost tratat separat, ca un registru individual bogat decorat, de asemenea, cu detalii arhitecturale gotice, și anume o nișă terminată cu o fleșă împodobită cu fleuroane treflate (fig. 2/4). Locul personajelor sacre, care se găseau la marginea cahlelor ungare⁸³, a fost luat de figurile nude (fig. 2/7, 9; 7/3) sau înveșmântate în tunici simple (fig. 2/1, 3, 4, 6, 8; 7/4; 9/1) ori cu glugă (fig. 2/2, 5) ale unor tineri. Cahlele de tipul 4, prezentând trei ferestre ajurate, terminate în arc în plin cintru⁸⁴ au putut servi drept sursă de inspirație pentru exemplarele din Moldova, unde cavalerul, figurat înarmat cu un buzdugan și purtând o cască „Celata” cu viziera ridicată (fig. 5/3), a fost plasat într-un decor gotic similar (fig. 4/2, 3).

În aceste condiții, putem să presupunem că autorii modelelor pentru cahlele cu reprezentarea cavalerului în turnir descoperite în Moldova au cunoscut nemijlocit toate exemplarele prototip, care au servit la realizarea „sobelor cu cavaleri” din palatele din Ungaria.

Problema care se pune este aceea de a stabili, chiar și ipotetic, soba ale cărei cahle au servit drept sursă de inspirație creatorilor ce au realizat modelele cahlelor din Moldova, deoarece, considerăm noi, accesul în palatele regale sau ale marilor seniori laici și eclesiastici nu era la îndemâna oricărui meșter olar⁸⁵. Dacă acceptăm ipoteza formulată de către Imre Holl, conform căreia unele cahle, precum cele cu reprezentarea cavalerului în turnir, produse ale atelierelor aulice erau datorite de rege favoriților săi⁸⁶, atunci putem să presupunem că nici meșterii olari, care lucrau în amintitele ateliere, nu erau interesați în a copia și răspândi aiurea rezultatele muncii lor, adevărate piese de excepție, accesibile doar unui număr redus de beneficiari. Este firesc de acceptat ideea că, după trecerea unui număr de ani, atunci când cahlele create în atelierul regale nu mai erau noutăți destinate doar uzului curții sau al unor mari demnitari ai statului, au ajuns să fie copiate și de alți meșteri olari⁸⁷, fiind răspândite în întreg spațiul central și est-european, care a cunoscut soba din cahle⁸⁸. În acest caz, considerăm, că în elaborarea modelelor pentru cahlele moldovene, au fost folosite drept sursă de inspirație, nu piesele componente ale sobelor din castelele regale sau ale marilor seniori eclesiastici, colaboratori ai lui Ladislau V Postumul, ci cahle realizate la sfârșitul secolului XV, precum cele din castelul Lichnice din Boemia⁸⁹, ori din palatul episcopal de la Pécs⁹⁰.

⁷⁸ I. Holl, *op. cit.*, p. 269–270, fig. 96/1, 2; idem, *Neutronenaktivierungsanalyse...*, fig. 12/3.

⁷⁹ P. V. Bataruc, *op. cit.*, p. 79.

⁸⁰ P. Voit, I. Holl, *op. cit.*, harta anexă II. Pentru răspândirea unor motive decorative întâlnite în componerea „sobei cu cavaleri”, cf. J. Tamasi, *Verwandte Typen in schweizerischen und ungarischen Kachelfundmaterial in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Vergleichsuntersuchungen zu den Werkstattbeziehungen zwischen den Oberrheinischen Raum und Ungarn*, Budapest, 1995, *passim*.

⁸¹ I. Holl, *Középkori...*, p. 252, fig. 80, 81.

⁸² *Ibidem*, p. 252, fig. 76–79, 82, 91.

⁸³ *Ibidem*, p. 252, fig. 76–79, 82, 90–91.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 252, fig. 79.

⁸⁵ Copierea cahlelor era interzisă de reglementările unor bresle de olari, precum cele din anul 1521 de la Graz, care pedepseau cu o sumă considerabilă pe cei vinovați de asemenea practici. Cf. I. Holl, *Neutronenaktivierungsanalyse...*, p. 277.

⁸⁶ Idem, *Középkori*, p. 268; P. Voit, I. Holl, *op. cit.*, p. 20.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 22.

⁸⁸ *Ibidem*, harta anexă II; J. Tamasi, *op. cit.*

⁸⁹ Z. Smetánka, *op. cit.*, fig. 1, 2.

⁹⁰ I. Holl, *op. cit.*, p. 269–270, fig. 96, 97; idem, *Neutronenaktivierungsanalyse...*, fig. 12/3.

Cea mai mare parte a cahlelor reprezentând cavalerul în turnir descoperite în Transilvania diferă, atât tipologic, cât și prin numeroase detalii față de cele din Moldova, care, după cum am văzut, sunt, de fapt, un produs compozit, realizat din îmbinarea unor părți constitutive de la mai multe exemplare felurite. Am prezentat pe larg cahlele transilvănene cu reprezentarea cavalerului în turnir și am ajuns la concluzia că, și acestea, aidoma cu exemplarele similare din Moldova, datează de la sfârșitul secolului XV. Dar asemănările se opresc aici. Este sigur, considerăm noi, că pentru cea mai mare parte a cahlelor din Transilvania au fost folosite modele diferite de cele moldovene, create de meșteri activi în Ungaria, la sfârșitul secolului XV.

O altă problemă, care se pune în legătură cu prezența cahlelor cu reprezentarea cavalerului în turnir figurat într-un decor arhitectural gotic, ca, de altfel, a tuturor cahlelor descoperite în Moldova, este aceea a locului unde au fost produse, precum și a meșterilor ce le-au creat.

Cahlele descoperite în teritoriul de la est de Carpați au fost considerate, de unii cercetători, a fi produse de import, lucrate de meșteri sași, în Transilvania, și aduse în Moldova. Este opinia formulată, cu mai bine de jumătate de secol în urmă, de către istoricul german Julius Bielz⁹¹, sau de către profesorul bucureștean Radu Manolescu⁹². O părere ușor diferită o găsim la G. Balș, care opina că cea mai mare parte a cahlelor era produsă pe loc și că doar plăcile decorative și exemplarele de calitate superioară erau aduse din afara Moldovei⁹³.

Cantitatea impresionantă de cahle descoperită în teritoriul cuprins între Carpați și Nistru, în cele mai diverse medii, natura materialului din care erau lucrate, dar și posibilitățile de transport, pe drumurile greu de parcurs ale epocii, ale unei mărfi fragile și cu volum mare, exclud, de la bun început, ideea că aceste piese au fost produse în altă parte și aduse în Moldova⁹⁴.

Încă la sfârșitul secolului XIX, la circa 20 km de orașul Suceava, în satul Stupca – astăzi comuna Ciprian Porumbescu – a fost descoperit un cuptor în care se găseau cahle identice cu cele de la Cetatea de Scaun, dar nesmălțuite. Bazându-se pe această descoperire și luând în considerare faptul că pe Câmpul Șanțurilor a fost găsită o mare cantitate de smalt plumbifer, arhitectul Romstorfer a formulat ipoteza conform căreia cahlele erau produse la Stupca și doar smălțuirea se făcea în apropierea cetății⁹⁵. Cercetătorul ieșean Alexandru Andronic a presupus existența unui atelier, care confecționa cahle, „fie pe platoul din fața Cetății de Scaun, fie chiar în Cetate”⁹⁶. O descoperire fortuită, făcută în toamna anului 1991 pare să confirme ipotezele formulate anterior de către K. A. Romstorfer și Alexandru Andronic. În apropierea cetății, în zona de sud-est a Câmpului Șanțurilor, acolo unde se ridică Muzeul Satului Bucovinean (casa Roșu), au fost găsite resturile unui cuptor pentru ars ceramică; cu diametrul de aproximativ 4,5 m, și câteva fragmente de smalt zgurificat⁹⁷.

Se pare, însă, că la Suceava au mai fost descoperite cuptoare de ars cahle, în perioada interbelică⁹⁸, ori în deceniul șase al secolului XX⁹⁹, fără să fi fost puse în evidență vestigiile propriu-zise ale unui atelier unde erau produse diversele specii ale ceramicii monumentale.

Despre condițiile de producere a cahlelor de la Suceava a mai fost emisă o ipoteză, de către Rudolf Gassauer. Studiind numeroasele fragmente de cahle, identice cu cele sucevene, care apăreau în urma lucrărilor agricole, pe teritoriul comunei Ilișești, în fostul sat Săsciori pe Costâna, dispărut în secolul XVIII, profesorul Gassauer era de părere că locuitorii lui, germani la origine (Săsciori = sași), erau olari, ce produceau cahlele necesare domniei, drept pentru care au fost scutiți de diverse obligații¹⁰⁰. În zona unde se găseau fragmentele de cahle, Orest Tafrali a efectuat cercetări arheologice, dar din păcate, rezultatele au rămas inedite¹⁰¹.

⁹¹ J. Bielz, *Deutsch-siebenbürgische Hafnerarbeiten für die Moldau*, în *Deutsche Forschungen in Südosten*, Sibiu, 1942, p. 260–262, fig. 1–6.

⁹² R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV–XVI)*, București, 1965, prezintă pe o pagină cu ilustrații cahle provenite din casa din zona „B” de pe Câmpul Șanțurilor de la Suceava cu următoarea legendă: „cahle lucrate în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XV-lea descoperite la Suceava”.

⁹³ G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în *BCMI*, XVIII, 1925, p. 235.

⁹⁴ R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Mărturii de civilizație medievală românească. O casă a domniei și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1979, p. 138.

⁹⁵ K. A. Romstorfer, *op. cit.*, p. 77.

⁹⁶ Al. Andronic, recenzie la R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Mărturii de civilizație medievală românească*, București, Ed. Academiei RSR, 1979, în *AIIAI*, Iași, XVII, 1980, p. 733.

⁹⁷ P. V. Batriuc, *Meștesugurile în Suceava medievală – secolele XIV–XVII*, în *Suceava*, XXII–XXIII, 1995–1996, p. 248; eadem, *Cahle din Moldova...*, p. 60.

⁹⁸ R. Gassauer, *op. cit.*, p. 151–152. Se face precizarea că au fost descoperite întâmplător, cu ocazia unor lucrări edilitare, „cuptoare de cărămizi”, fără alte informații suplimentare. Faptul că aceste cuptoare au fost menționate într-un studiu dedicat cahlelor de la Suceava ne face să presupunem că au servit nu numai pentru „cărămizi”, ci și pentru arderea ceramicii monumentale.

⁹⁹ În sectorul „Parc” de la Suceava au fost descoperite cuptoare rectangulare, de mari dimensiuni, cu două camere, în care se puteau arde cahle și conducte pentru canalizare. Cf. M. Nicorescu, *Cuptoare de ars ceramică din secolele XIV–XV de la Suceava*, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 103, fig. 5/1–2.

¹⁰⁰ R. Gassauer, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Bukowina*, în *Südost-Forschungen*, 1/1941, München, p. 4–7.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 4.

Până în prezent, în Moldova a fost descoperit un singur atelier specializat doar în producerea cahlelor decorate în exclusivitate cu motive geometrice: cel care a activat în a doua jumătate a secolului XV și în primele decenii ale celui următor la Orheiul Vechi, la circa 150 m est de cetate¹⁰².

Dar atelierile în care, pe lângă ceramica de uz comun se lucrau și cahle nesmălțuite, datând din secolele XV–XVI, au fost descoperite în vatra istorică a orașului Iași, în mai multe zone: perimetrul ansamblului mănăstirii Sfântul Sava, frontonul sudic al străzii Costachi Negri, peste drum de mănăstirea Bărboi, tot pe strada Costachi Negri¹⁰³.

Atelierile de olărie care funcționau la Baia produceau, atât cahle, cât și vasele necesare în gospodărie, afirmația noastră bazându-se pe rezultatele analizelor efectuate prin activarea cu neutroni a unor probe ceramice prelevate de la obiecte descoperite în locuințele și cuptoarele cercetate în orașul de pe valea Moldovei, mai cu seamă probele nr.101, 102, 103, 105¹⁰⁴.

În urma descoperirii unor ateliere de olari, producători de cahle, sau a unor cuptoare în care acestea erau arse pe teritoriul Moldovei, problema locului unde erau lucrate numeroasele piese necesare pentru construirea unei sobe considerăm noi că și-a găsit rezolvarea.

Nu același lucru se poate spune însă și despre originea meșterilor care au creat cahlele descoperite în teritoriul est-carpatic.

De-a lungul timpului au fost formulate mai multe opinii. S-a spus despre creatorii acestor produse că erau sași stabiliți în Moldova, influențați de marile curente artistice ale vremii¹⁰⁵, meșteri autohtoni¹⁰⁶, sobari veniți din zona dintre Brandenburg și Minsk¹⁰⁷, sau, pur și simplu, că erau meșteri străini, care au venit în teritoriul de la răsărit de Carpați și au executat cahlele, pe loc¹⁰⁸. S-a negat prezența meșterilor olari transilvăneni¹⁰⁹ și s-a sugerat căutarea unor influențe exercitate de centre de olărie din Polonia¹¹⁰. Odată cu trecerea timpului s-a conturat o idee care a întrunit adevăratele cercetări, și cu care suntem și noi de acord, anume despre influențele exercitate de cahlele și meșterii din Transilvania. Se admite fie prezența la Suceava a unor meșteri veniți cu tiparele lor¹¹¹, fie utilizarea unor motive decorative occidentale transmise direct sau prin filieră transilvăneană¹¹².

În absența unor documente, care să aducă dovezi sigure referitoare la prezența în Moldova a unor meșteri „căhlari” orice opinie poate fi plauzibilă. În acest sens formulăm și noi mai multe ipoteze.

Nu este exclus ca în orașele moldovene să fi activat meșteri olari autohtoni, recrutați atât dintre băștinași, cât și dintre coloniștii stabiliți de-a lungul timpului în teritoriul est-carpatic. Acești meșteri întrețineau frecvente legături cu orașele din Transilvania sau Ungaria, unde mergeau pentru a învăța o meserie¹¹³ ori a-și face călătoria de caldă, cu care prilej puteau cunoaște, în mod nemijlocit, sobe și cahle, dar și noi teme decorative. Nu putem nega nici prezența unor meșteri itineranți, de naționalități diferite, veniți din zona central-europeană, să lucreze la comandă, pentru diversele categorii de clienți sau chiar pentru piață. De asemenea, nu este imposibil ca modelele pentru cahle să fi făcut obiectul unui comerț activ, la care să participe și meșteri moldoveni¹¹⁴, după cum este plauzibil ca, în epocă, să fi circulat adevărate „caiete” cu modele, mult mai ușor de transportat decât voluminoasele și greoaiele tipare de lut sau lemn necesare pentru realizarea cahlelor.

În ceea ce privește cahlele cu reprezentarea cavalerului în turnir, figurat într-un decor gotic, putem să presupunem că modelele și, implicit, tiparele pentru exemplarele sucevene au fost executate pe loc, în orașul de reședință al voievozilor Moldovei, în funcție de posibilitățile tehnice locale și în consonanță cu detaliile arhitecturale existente la edificiile laice și religioase din zonă, fie de meșteri autohtoni, care au putut cunoaște, în urma unor călătorii, produsele artei lutului din regatul ungar, fie de meșteri itineranți, veniți de aiurea, atrași de fastul curții lui Ștefan cel Mare¹¹⁵. Dar la fel de plauzibilă pare a fi și ipoteza că modelele pentru cahlele moldovene au

¹⁰² G. D. Smirnov, *Proizvodstvo krasnoglinianych pečinyh izrazcov i opyt rekonstrukcii pečei po materialam Starogo Orcheja*, în *Izvestija*, Chișinău, 31, 1956, p. 75–87.

¹⁰³ N. N. Pușcașu, V. M. Pușcașu, *Mărturii de civilizație și urbanizare medievală descoperite în vatra istorică a Iașilor*, în *RMMMIA*, 2, 1983, p. 36–37.

¹⁰⁴ Eug. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV–XVII*, vol. II, Iași, 1984, p. 262–263.

¹⁰⁵ R. Gassauer, *Teracote sucevene*, în *BCMI*, XXVIII, 1935, p. 163.

¹⁰⁶ B. Slătineanu, *Despre teracotele sucevene*, în *BCMI*, XXX, 1937, p. 137–142.

¹⁰⁷ B. Mitrea et alii, *op. cit.*, p. 278.

¹⁰⁸ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 728.

¹⁰⁹ B. Mitrea et alii, *op. cit.*, p. 278.

¹¹⁰ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 728; Al. Andronic, Eug. Neamțu și M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iași*, în *ArhMold*, V, 1967, p. 257.

¹¹¹ R. Popa, *O casă domnească din secolul al XV-lea lângă Cetatea Sucevei*, în *SCIV*, 20, 1969, p. 60–62 și nota 20.

¹¹² L. Bătrîna și A. Bătrîna, *op. cit.*, p. 170.

¹¹³ R. Manolescu, *Legăturile economice între țările române în secolele XIV–XV*, în *Studii de istorie a naționalității germane și a înfrățirii ei cu națiunea română*, vol. I, București, 1976, p. 209–218; cf. și Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XVI/1, p. 22, 77 (documentele din 9 iunie 1436 și 22 iunie 1472).

¹¹⁴ R. Franz, *op. cit.*, p. 31, 73.

¹¹⁵ P. V. Batariuc, *Ateliere pentru producerea cahlelor în Moldova medievală. Secolele XIV–XVII*, în *SCIVA*, 43, 1992, 2, p. 222–223 (în continuare, P. V. Batariuc, *Ateliere...*).

fost realizate într-un atelier provincial din Ungaria, poate chiar în Transilvania, activ la sfârșitul secolului XV și începutul celui următor, atelier unde erau cunoscute, nu numai cahlele cu reprezentarea cavalerului în turnir, ci și celelalte piese, care compuneau „soba cu cavaleri”. Faptul că cea mai mare parte a exemplarelor descoperite în Transilvania se deosebește, atât tipologic cât și printr-o serie de detalii, față de cahlele din Moldova ne face să ne întrebăm dacă atelierul ardelene a putut transmite în teritoriul est-carpatic modelele respective. Suntem de părere că unele orașe transilvănene, care aveau intense legături comerciale cu țările române, precum Bistrița și Brașovul, au putut contribui la retransmiterea în Moldova a unor teme decorative create fie în spațiul central-european, fie pe teritoriul Ungariei¹¹⁶. Nu putem să neglijăm faptul că la Bistrița, în ansamblul Șugălete, au fost descoperite mai multe cahle decorate cu motive identice cu cele întâlnite în Moldova¹¹⁷, printre care se află și un fragment, de o foarte bună calitate a execuției tehnice, cu reprezentarea unui cavaler, purtând o cască „*Celata à vue coupe*”, care lasă să i se distingă trăsăturile feței, redată cu precizie¹¹⁸, identic cu exemplare provenite de la Cetatea de Scaun a Sucevei (fig. 5/3). De altfel, și la cetatea Lita au fost descoperite fragmente de cahle cu reprezentarea cavalerului în turnir, prezentând aceeași tratare a unor detalii cu cele provenite de la Suceava. Cahla de la Șiclod, datată 1515¹¹⁹ se încadrează tipologic seriei de exemplare din Moldova, cu chenar articulată dispus oblic față de câmp – tipul IX B conform clasificării propuse de noi –¹²⁰; asemănările continuând și în modul de tratare a decorului arhitectural gotic și a mișcării calului.

Cahle cu reprezentarea unor cavaleri în turnir au fost descoperite în Moldova la Curtea Domnească și Cetatea de Scaun, dar și în locuințele unor orașeni din diverse zone ale Sucevei: Șipot, strada Ciprian Porumbescu (curtea clădirii cunoscută sub denumirea de „Hanul Domnesc”), lângă mănăstirea Sfântul Ioan, IRC, curtea bisericii Sfântul Nicolae, precum și la cetatea Hotin, la vechea mănăstire a Moldoviței, în cuprinsul unor curți boierești, la Bălinești, Arbore, Părhăuți, Spătărești. În cea mai mare parte a cazurilor au fost descoperite doar fragmente, fie de chenar (Cetatea de Scaun, Curtea Domnească, Șipot, mănăstirea Sfântul Ioan, IRC, curtea bisericii Sfântul Nicolae de la Suceava, cetatea Hotin, Bălinești), fie de decor arhitectural gotic (Cetatea de Scaun, Curtea Domnească, Șipot, curtea bisericii Sfântul Nicolae, strada Simion Florea Marian de la Suceava, Arbore), fie de cal ori cavaler (Cetatea de Scaun, Curtea Domnească de la Suceava, curtea bisericii Sfântul Nicolae). Se cunosc doar patru exemplare întregi sau întregite: două, din curtea „Hanului Domnesc” de la Suceava, un altul, descoperit întâmplător pe teritoriul satului Spătărești, și un al patrulea, provenind, se pare, de la vechea mănăstire a Moldoviței¹²¹. Faptul că cea mai mare parte a exemplarelor descoperite în Moldova este fragmentară îngreunează stabilirea cu exactitate a întregului, în funcție de variantele de detaliu care au fost semnalate.

Numeroasele fragmente de cahle și cahlele cu reprezentarea cavalerului în turnir descoperite în teritoriul de la răsărit de Carpați nu sunt unitare, nici din punctul de vedere al execuției tehnice, nici, mai ales, al realizării artistice. Predomină cahlele cu decor în relief, dar se cunosc și exemplare traforate, întâlnite, mai cu seamă, în descoperirile de la Curtea Domnească din Suceava. Cele mai multe dintre exemplarele moldovene prezintă un relief șters, cu detalii greu lizibile, atât în cazul pieselor nesmălțuite, cât și al celor smălțuite, în plus, chiar smalțul contribuind la estomparea conturilor. Aceste considerente ne fac să avansăm ideea că marea majoritate a cahlelor cu reprezentarea unor cavaleri în turnir au fost produse în atelierul orașenești¹²², active, la Suceava, în zona de nord a orașului, pe strada Petru Rareș¹²³, și în sectorul „Parc”¹²⁴, ateliere care lucrau pentru clienți mai puțin pretențioși, recrutați dintre boierii de rang mai mic și orașenii înstăriți (fig. 1/2–4). La Cetatea de Scaun au fost descoperite, însă, câteva fragmente de cahle îngrijit executate, cu detalii minuțios evidențiate (fig. 2/8; 5/3; 6/2, 4; 7/2, 3; 10/2–4), care, considerăm noi, au fost lucrate în acel atelier aulic a cărui existență am postulat-o la Suceava, activ în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și al primilor săi urmași¹²⁵.

Despre cahlele descoperite la curtea boierească de la Spătărești s-a emis ipoteza, perfect plauzibilă, că provin din atelierul de olărie de la Baia, centrul urban cel mai apropiat, și că ilustrează legăturile economice și

¹¹⁶ B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească și originile ei*, București, 1958, p. 81.

¹¹⁷ L. Bătrîna și A. Bătrîna, *Legenda „eroului de frontieră” în ceramica monumentală din Transilvania și Moldova*, în *SCIVA*, 41, 1990, 2, p. 168–170, fig. 1; idem, *Elemente de iconografie creștină în ceramica monumentală*, în *SCIA, AP*, 40, 1993, p. 46–49, fig. 3, 5, 7.

¹¹⁸ Inedit, în colecțiile Muzeului Național de Istorie, București. Informație doamna Venera Rădulescu, căreia îi aducem mulțumirile noastre.

¹¹⁹ E. Benkő, I. Ughy, *op. cit.*, fig. 26.

¹²⁰ P. V. Batriuc, *Cahle din Moldova...*, p. 89, fig. 1/29.

¹²¹ Cahla, păstrată în colecțiile Muzeului „Arta Lemnului” din Câmpulung Moldovenesc, ne-a fost inaccesibilă.

¹²² P. V. Batriuc, *Ateliere...*, p. 213, 215, fig. 3.

¹²³ M. D. Matei și E. Emandi, *O casă de orășean din secolul al XV-lea de la Suceava*, în *SCIVA*, 28, 1977, 4, p. 571; M. D. Matei, *Civilizația urbană medievală românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1989, p. 96–97.

¹²⁴ M. Nicorescu, *op. cit.*, p. 103.

¹²⁵ P. V. Batriuc, *op. cit.*, p. 215–219, fig. 5/1–3.

culturale existente între orașul de pe valea Moldovei și satele învecinate, în epoca de maximă înflorire a acestuia: secolele XV–XVI¹²⁶.

Pe de altă parte, numărul mare de fragmente de cahle cu reprezentarea cavalerului în turnir descoperite la Suceava ne face să credem că, atât în construcții legate, strict, de domnie – precum Curtea Domnească și Cetatea de Scaun – cât și în unele locuințe de orașeni, cum era cea din zona „Hanului Domnesc”, au putut să existe sobe având un anume registru – probabil cel median – al camerei de încălzire realizat din cahle cu acest motiv decorativ. La Cetatea de Scaun a Sucevei a fost descoperit unicul fragment de cahlă decorat cu leul bărbos ce păzește un copac¹²⁷, o altă temă ornamentală care se regăsește în compunerea „sobei cu cavaleri” din palatul regal de la Buda¹²⁸. Alte tipuri de cahle utilizate la realizarea „sobei cu cavaleri” din palatele regale ungare nu au fost descoperite până în prezent în Moldova, ceea ce ne conduce la concluzia că, în teritoriul de la răsărit de Carpați, nu au existat sobe identice cu cele reconstituite de colegii maghiari.

Este posibil ca în cazul sobelor existente în majoritatea caselor de orașeni să nu mai avem un registru întreg al camerei de încălzire realizat din cahle cu reprezentarea cavalerului în turnir, ci să fi fost utilizate doar câteva piese cu acest motiv decorativ, intercalate între alte cahle divers ornamentate.

Prezența acestor cahle în medii diverse vorbește atât despre preferința arătată motivelor decorative inspirate de viața de curte, într-o lume de războinici, unde virtuțile cavalești erau, de bună seamă, prețuite și cultivate, dar și despre faptul că, în evul mediu Moldova se găsea într-un permanent contact cu vecinii și nu numai ei, fiind angrenată în schimbul de valori materiale și spirituale din Europa acelor vremi.

Indiferent cine au fost cei care au creat modelele sau au executat cahlele cu reprezentarea cavalerului în turnir, acestea au răspuns gustului comanditarilor autohtoni, printre care se numărau domnul țării, dar și boieri mari și mici, oșteni, orașeni, călugări. În acest spirit, suntem de părere că au rămas, la fel de actuale, cele scrise cu mai bine de șase decenii în urmă despre cahlele de la Suceava de către Rudolf Gassauer: „Totuși, aceste lucrări ale unor oameni harnici, cinstiți și pașnici, sînt executate din lut românesc, pe pămînt românesc, pentru podoaba țării românești și din acest punct de vedere pot fi considerate ca opere de artă românească”¹²⁹.

CARREAUX DE POÊLE À L'IMAGE DU CHEVALIER EN TOURNOI DÉCOUVERTS EN MOLDAVIE. XVe–XVIe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Au XVe siècle, aux années 60, durant les dernières années du règne de Ladislas V le Posthume, dans les palais royaux de Hongrie on a découvert des poêles gothiques tardifs, richement décorés, connus dans la littérature archéologique sous le nom de «poêles à chevaliers» (*der Ritterofen*). Ces poêles ont pris leur nom aux carreaux qui paraient le registre moyen de la chambre à chauffer, étant décorés avec l'image d'un chevalier en tournoi. Des carreaux de poêle à chevaliers en tournoi ont continué à être produits tout le long du XVe siècle, dans des ateliers moins prétentieux, où l'on façonnait des pièces différentes par rapport aux objets originaux, telles les pièces utilisées à la construction d'un poêle dans la résidence de Pécs de l'évêque Ernusz Zsigmond de Csáktornya (1473–1505).

On a encore découvert des carreaux de poêle à l'image du chevalier en tournoi, en Transylvanie, à Hunedoara, à Cluj, dans la zone de Sibiu, dans la cité de Făgăraș, la cité Lita, la cité Mălăiești, datant, à notre avis, de la fin du XVe siècle, mais aussi plus tardifs, des XVIe–XVIIe siècles, à Șiclod, Fotoș, Cristurul Secuiesc, Lázarea, Feldioara.

Des répliques plus modestes et, en même temps, d'autre facture que les carreaux de poêle de Hongrie, ont été découvertes en Moldavie aussi, à la Résidence princière, à la Cour princière, dans des demeures urbaines à Suceava, dans la cité de Hotin, dans l'ancien monastère de Moldovița, de même qu'aux résidences de certains boyards de Bălinești, Arbore, Părhăuți, Spătărești.

Les carreaux de poêle découverts en Moldavie se distinguent de ceux provenant de Hongrie, tant par leur manière de construction, étant réalisés en deux plans distincts, à savoir la bordure disposée de biais et le champ proprement dit, que par la manière de traiter le motif ornemental. Le décor architectural gothique a été simplifié, étant différent par rapport à celui qu'on peut voir sur les carreaux de poêles originels, comme différents sont également les détails ayant trait à l'image du chevalier et de son cheval.

En Moldavie on a découvert aussi des carreaux de poêle à l'image de chevaliers qu'on ne peut pas encadrer dans le paradigme créé par les artisans hongrois, tels ceux représentant des pages pédestres, ou bien ceux avec un décor architectural différent (la Cour princière de Suceava), ou sans aucun autre élément ornemental (Baia).

¹²⁶ L. Bătrîna, O. Monoranu, A. Bătrîna, *Cercetările arheologice din zona Fântâna Mare – Spătărești, com. Vadu Moldovei, jud. Suceava*, în *CercetArh*, VIII, 1986, p. 92. Vezi și S. Achim, *Noi atestări arheologice ale vechimii și continuității poporului român în vatra strămoșească, II*, în *Scântea*, nr. 13554 din 21 martie 1986.

¹²⁷ P. V. Batariuc, *Motive decorative de inspirație literară pe cahle din secolele XV–XVI descoperite în Moldova*, în *AT*, V, 1995, p. 115, fig. 3/1.

¹²⁸ I. Holl, *Középkori...*, p. 252, fig. 72; P. Voit, I. Holl, *op. cit.*, pl. VIII.

¹²⁹ R. Gassauer, *op. cit.*, p. 164.

Toutes les différences constatées dans le cas des carreaux de poêle découverts en Moldavie plaident pour l'hypothèse que ces pièces sont des répliques inspirées et non pas copiées d'après les prototypes des palais royaux magyars, datant depuis la fin du XVe siècle et des premières décennies du suivant. Nous sommes d'avis que ces carreaux de poêle à chevaliers en tournoi découverts en Moldavie ont été produits dans des ateliers locaux, par des maîtres qui ont connu les pièces hongroises datées de la fin du XVe siècle, comme par exemple celles du palais diocésain de Pécs, arrivées probablement par filière transylvaine, un rôle important dans la transmission des motifs décoratifs revenant à la ville de Bistrița, qui entretenait de fréquentes liaisons avec le monde est-carpatique. Il est probable que les maîtres créateurs des carreaux de poêle moldaves aient été recrutés parmi les potiers autochtones, mais cependant on ne peut exclure la présence en Moldavie de maîtres itinérants, qui aient pu travailler soit sur commande, soit pour le troc.

La présence de ces carreaux de poêle en milieux divers atteste la préférence pour les motifs inspirés de la vie courtoise, dans un monde de guerriers, où les vertus chevaleresques étaient, à coup sûr, estimées et cultivées, mais elle fait également reportir le fait que, déjà au Moyen Âge, la Moldavie se trouvait dans un permanent contact avec ses voisins et non seulement avec eux, étant entraînée dans l'échange de valeurs matérielles et spirituelles de l'Europe du temps.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1 – Fragments de carreaux de poêle à l'image du chevalier découverts à: 1) la Résidence princière de Suceava, 2) la Cour princière de Suceava, d'après B. Mitrea et alii; 3–4) carreaux de poêle découverts dans la cour de «l'Auberge princière», Suceava.

Fig. 2 – Fragments de carreaux de poêle, brodure, découverts à: 1) Bălinești, 2, 8, 9) la Cour princière Suceava; 3, 4, 6, 7) la Résidence princière, Suceava; 5) Părhăuți.

Fig. 3 – Fragments de carreaux de poêle, décor architectural gothique, découverts à: 1–2) Arbore; 3, 4) la Résidence princière, Suceava (3 selon K. A. Romstorfer); 5) la Cour princière, Suceava; 6) Șipot, Suceava.

Fig. 4 – Fragments de carreaux de poêle, décor architectural gothique, découverts à: 1) la cour de l'église Saint Nicolas, Suceava; 2) la Résidence princière, Suceava; 3–4) rue de Simion Florea Marian, Suceava.

Fig. 5 – Fragments de carreaux de poêle à l'image du chevalier découverts à: 1, 2, 4) la Cour princière, Suceava (1, selon C. Nicolescu); 3) la Résidence princière, Suceava, d'après K. A. Romstorfer.

Fig. 6 – Fragments de carreaux de poêle à l'image du chevalier découverts à: 1), 3, 4) la Cour princière, Suceava; 2) la Résidence princière, Suceava, d'après K. A. Romstorfer.

Fig. 7 – Fragments de carreaux de poêle à l'image du chevalier découverts à: 1–4) la Résidence princière, Suceava (1, d'après K. A. Romstorfer, 3, d'après R. Gassauer).

Fig. 8 – Fragments de carreaux de poêle à l'image du chevalier découverts à: 1–2) la Résidence princière, Suceava; 3–4) la Cour princière, Suceava.

Fig. 9 – Fragments de carreaux de poêle à l'image du chevalier découverts à: 1) la Résidence princière, Suceava; 3–4) la Cour princière, Suceava, 5) Todirești; 2) carreau de poêle découvert à Baia, d'après L. Bătrâna et A. Bătrâna.

Fig. 10 – Fragments de carreaux de poêle à l'image du chevalier découverts à: 1–4, 6) la Résidence princière, Suceava; 5) la Cour princière, Suceava; 7) la cour de l'église Saint Nicolas, Suceava.